

VAN MAGISTRAAT TOT GEHEIM AGENT

Robert De Schrevel, alias 'Roger De Saule' : een Belg in de Franse militaire inlichtingendienst, 1939-1942

ETIENNE VERHOEYEN *

VAN 1940 TOT 1942 VERZAMELDE HIJ IN FRANKRIJK INLICHTINGEN VOOR DE FRANSE LUCHTMACHT EN HIELP HIJ ENKELE HONDERDEN NEDERLANDERS, BELGEN, LUXEMBURGERS EN JODEN OP HUN WEG NAAR DE VRIJHEID. EEN VURIGE PATRIOT, WAT AVONTUURLIJK AANGELEGD EN NU EN DAN GENEIGD TOT OVERDREVEN OPTIMISME, DAT WAS DE BRUGGELING ROBERT DE SCHREVEL (1889-1975), DIE ONDER DE SCHUILNAAM 'ROGER DE SAULE' DE GESCHIEDENIS VAN DE GEHEIME DIENSTEN IS INGEGAAN. HIJ ONDERHIELD CONTACTEN MET DE ZWITSERSE EN DE BRITSE INLICHTINGENDIENSTEN, EN VERVULDE IN 1944 EEN OPDRACHT VOOR DE AMERIKAANSE OSS. ZIJN ACTIVITEIT WAS ZO VEELZIJDIG DAT ZE ENKEL ALS EEN MOZAIEK, STUKJE NA STUKJE, KAN WEERGEGEVEN WORDEN. DOORHEEN DIT PRISMA KRIJGEN WE EEN FASCINEREND BEELD TE ZIEN VAN VROEGE, DOORGAANS VERGETEN OF NOG NIET EERDER BESCHREVEN VORMEN VAN VERZET.

I. De Schrevel alias De Saule

Robert De Schrevel ¹ werd geboren in Brugge op 14 mei 1889. Zijn vader was arts. Hij was de oudste van acht kinderen. Het gezin kan gesitueerd worden in de goeode burgerij : De Schrevels moeder was een nicht van notaris Prosper Frans Thuysbaert, tevens burgemeester van de stad Lokeren van 1891 tot 1908. Na studies in de rechten en de politieke wetenschappen vestigde De Schrevel zich te Brugge als advocaat, waar hij van 1909 tot 1914 ook actief was bij de Burgerwacht (in 1914 werd hij luitenant). Op 22 oktober 1914 meldde hij zich in Londen als vrijwilliger bij het Belgisch Leger. Hij ondertekende zijn dienstnemingsformulier in Rouen op 20 november 1914 en werd ingedeeld bij het 4^e Linierregiment. Na het volgen van een officiersleergang werd hij hulpofficier, en op 6 december 1916 werd hij bevorderd tot onderluitenant. Hij vervulde diverse opdrachten als inlichtingenofficier en verdedigde soldaten die voor de krijgsraad waren gedaagd. Met een aantal van hen kon hij in augustus 1918 Duitse bunkers bij Langemark veroveren. Bij deze operatie raakte hij gewond, wat hem niet belette in september 1918 deel te nemen aan de gevechten in het bos van Houthulst. Op 13 augustus 1918 was hem inmiddels het Franse *Croix de Guerre* toegekend, omdat hij een gewonde Franse officier van achter de linies naar zijn eenheid had teruggebracht. Bij het einde van de Eerste Wereldoorlog was De Schrevel een tijdlang substituut bij de Krijgsraad van Brugge. In 1924 was hij medestichter van de Vriendenkring der Officieren van de Veldtocht 14-18, waarvan hij tot 1937 provinciaal voorzitter was. In 1928 klom hij in de reserve op tot kapitein, in 1933 tot commandant. Inmiddels was hij in 1920 gehuwd met een notarisdochter uit Tielt en was hij in 1929 rechter bij de rechtbank van Eerste Aanleg geworden.

¹ Tenzij anders aangegeven zijn de biografische gegevens over De Schrevel ontleend aan zijn dossier IAA (SOMA, SVL), en aan zijn dossier bij het ministerie van Defensie, Notariaat. Bijkomende inlichtingen werden mij verschaft door zijn zoon Yves De Schrevel.

Van De Schrevel zijn geen geschriften bewaard gebleven. Met politiek ‘hield hij zich niet bezig’. Hij kwam weliswaar uit een traditioneel katholiek gezin, maar had ook veel vrienden in liberale kringen. Uit zijn levensloop tot 1940 blijkt wel een sterk engagement in patriottische zin, ogenschijnlijk een ‘neutrale’ opstelling, die alleszins in de jaren dertig bij een aantal Belgisch-gezinde oudstrijdersverenigingen wel degelijk leidde tot een politiek engagement aan de uiterste rechterzijde. Uit niets is gebleken dat dit ook het geval was voor De Schrevel. Volgens Henri Bernard, die hem einde 1941 in Frankrijk leerde kennen en waarschijnlijk ook na de oorlog nog contacten met hem onderhield, stond De Schrevel in Vlaamsgezinde kringen bekend als “*très antiflamingant*”², een kwalificatie die in het interbellum op zeer veel patriottische oud-strijders van toepassing was.

Als gevolg van een veroordeling wegens financiële onregelmatigheden zag hij zich in 1937 genoodzaakt ontslag te nemen als magistraat. Hij vestigde zich in Parijs en ging in de houthandel (hij had eerder al grote belangstelling voor de bosbouw aan de dag gelegd). Vanuit Parijs vroeg hij op 15 januari 1938 aan de Belgische minister van Defensie ontslag als reserve-officier “om gezondheidsredenen”. In feite was hem gesuggereerd zelf die stap te zetten, nadat de commissie die zijn situatie moest onderzoeken had voorgesteld dat “*étant donné ses brillants services de guerre, on pourrait trouver la solution de ne pas prendre une mesure infamante à son égard*”³. Door zijn veroordeling en zijn vertrek naar Frankrijk kreeg De Schrevels leven een geheel nieuwe wending.

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, op 3 september 1939, stelde hij zich ter beschikking van het Belgisch ministerie van Defensie. Hij deed dat in volgende termen (hij schrijft over zichzelf in de derde persoon): “*...l'état de guerre ayant été proclamé, ce jour, entre la France et l'Allemagne, il estime avoir des obligations à l'égard de la France, où il réside actuellement, pour autant que son propre pays n'est pas en danger. Dans ce cas, il sollicite de M. le Ministre de la Défense nationale, sa réintégration dans son grade et son emploi, désirant avant tout servir son pays. Dans le cas contraire, il désire se mettre au service de la France et désire obtenir, à ces fins, de la part de l'autorité militaire belge, une attestation établissant qu'il est libéré de toute obligation militaire en Belgique*”⁴. Op 11 september 1939 werd hem meegedeeld dat zijn aanbod tot dienstneming zou onderzocht worden als de omstandigheden er zouden toe nopen, maar dat er nu geen gevolg kon aan gegeven worden. Bijgevolg besloot De Schrevel dezelfde dag nog zich te melden als vrijwilliger in het Franse Vreemdelingenlegioen. Hij deed dat in de Parijse

2 HENRI BERNARD, *Août 40-avril 42*, niet gepubliceerd, 1983, Evdok.

3 Brief van [onleesbaar] aan kolonel Verhamme, 4e Linieregiment, s.d. De Schrevel werd bij KB van 11 februari 1938 “*démisionné sur sa demande du grade et de l'emploi qu'il occupait et remplacé dans la catégorie d'officier de réserve pensionné*” (Ministerie van Defensie, *Notariaat*, dossier De Schrevel, nota van het Ministerie, OCM, service de l'adjudant général, 6.4.1955).

4 Brief van R. De Schrevel aan de minister van Landsverdediging, Parijs, 3.9.1939 (Ministerie van Defensie, *Notariaat*, dossier De Schrevel).

• Robert De Schrevel in legeruniform na de Eerste Wereldoorlog.
(Collectie E. Verhoeven)

École militaire, waar zijn aanwezigheid werd opgemerkt door een officier van de Franse militaire inlichtingendienst, Rodolphe Loescher. Deze was op dat ogenblik verbonden aan de post Lille van het Franse 5e Bureau, de eigenlijke militaire inlichtingendienst. Het is bekend dat de Franse inlichtingendienst actief in het Vreemdelingenlegioen rekruteerde. De Schrevel werd aangesteld tot ‘*chef de bataillon de réserve à titre étranger*’ met de schuilnaam ‘Roger De Saule’. ‘s Anderendaags, op 12 september 1939, werd hij onder die naam gehecht aan de diensten van de luchtvaartattaché bij het Franse gezantschap in Den Haag. Volgens de Franse geheime diensten zelf bestond zijn opdracht er in de activiteiten te coördineren van de Nederlanders die voor de Fransen in Duitsland spioneerden⁵. Hierover is nagenoeg niets bekend, behalve dat De Saule – we zullen hem verder zo blijven noemen – op 23 of 24 april 1940 door de Nederlandse politie werd gearresteerd⁶. Deze aanhouding was het gevolg van de eerdere arrestatie van de twee Nederlandse broers Nicolaas en Leendert Koolsbergen, die respectievelijk op 20 en 22 april waren aangehouden op verdenking van spionage. Aangenomen mag worden dat zij minstens met De Saule in contact hadden gestaan, c.q. met hem hadden samengewerkt. De Saule werd vrijgelaten op 10 mei 1940. Nicolaas Koolsbergen werd samen met Hillebrand de Heer (die eveneens voor de Franse inlichtingendienst had gewerkt) op 28 januari 1944 door het *Volksgerechtshof* ter dood veroordeeld⁷. Het Duitse vonnis vermeldt dat zij beiden vóór 10 mei 1940 in opdracht van de Franse inlichtingendienst in Duitsland zelf spionagereizen hadden gemaakt; zij ontvingen hiervoor respectievelijk 50 gulden en 1.500 FF (Koolsbergen) en 800 gulden (de Heer).

Op 14 mei 1940 werd De Saule per schip vanuit IJmuiden naar Duinkerken overgebracht. In juni 1940 stelde hij zich opnieuw ter beschikking van de Belgische legeroverheid in Frankrijk, maar hierop werd niet ingegaan. De Frans-Duitse wapenstilstand maakte trouwens ook een einde aan de activiteiten van het Belgisch leger in Frankrijk, en op 27 juli 1940 kreeg De Saule bericht dat de Belgen van zijn diensten geen gebruik meer konden maken⁸.

II. De SR Air : algemeen

Artikel 10 van de Frans-Duitse wapenstilstandsovereenkomst van 24 juni 1940 bepaalde dat de Franse militaire inlichtingendiensten in hun vooroorlogse vorm moesten

5 Notes sur De Schrevel dit De Saule, (source : fiches du SR français), s.d. (SOMA, SVL, dossier IAA De Schrevel).

6 Zelf zegt hij na de oorlog dat die aanhouding in Leiden plaatsvond; andere bronnen vermelden Rotterdam.

7 Koolsbergen overleefde de oorlog, de Heer werd op 20 maart 1944 in Brandenburg-Havel terechtgesteld (Vonnis inzake N. Koolsbergen en H. de Heer, NIOD, coll. 206; 1361-1-4801).

8 “In memoriam ere-reserve kapitein-commandant De Schrevel Robert, alias luitenant-kolonel De Saule”, in *De Belgische Veteraan*, 10.1975. “*En juin 1940, il redemande du service à l’Armée belge, et sur fin de non recevoir, il reprend son engagement à l’Armée française*” [Nota van het ministerie van Landsverdediging, dienst van de Adjudant-generaal, s.d., (1952) (Ministerie van Defensie, *Notariaat*, dossier De Schrevel)].

ontbonden worden. Formeel gebeurde dat ook, maar de meeste officieren van deze diensten legden zich hier niet bij neer. Op 27 juni besloot kolonel Louis Rivet, chef van de gehele inlichtingendienst van het leger, het vroegere ‘*Cinquième Bureau*’, tot de clandestiene reorganisatie van de dienst : “*Le SR camouflé est constitué immédiatement avec un personnel de qualité prélevé sur les éléments d’active de l’ancien Cinquième Bureau*”. De ‘gecamoufleerde’ dienst zou alle vroegere taken van het vroegere ‘*Cinquième Bureau*’ uitvoeren : “*recherche du renseignement; protection du secret militaire et action contre les menées antinationales*”. De opdracht van de ‘*Section de recherche*’ werd uitdrukkelijk omschreven als : “*rechercher le renseignement sur les armées ennemies, en particulier sur les troupes d’occupation allemandes en France*”⁹. Dit ontwerp werd op 10 juli 1940 door de Franse algemene legerstaf goedgekeurd; op 25 augustus 1940 kon de nieuwe dienst op grond van Rivets ontwerp en na het aanbrengen van enkele wijzigingen op de sporen worden gezet. Als officieel uithangbord kregen de nieuwe diensten de opdracht ‘*les menées antinationales*’ op te sporen, d.w.z., aldus Navarre, “*dans l’esprit des Allemands et des Italiens, de protéger l’Armée contre les menées anglaises et gaullistes*”. De officiële dekmantel van de ‘gecamoufleerde’ inlichtingendienst kreeg de benaming *Service des Menées antinationales*, afhankelijk van het ministerie van Defensie van de nieuwe regering Pétain et ter beschikking staand van het *Armée d’Armistice*. In elke militaire regio van onbezet Frankrijk kwam een *Bureau des Menées antinationales* (BMA) tot stand, waarvan de inlichtingentak per regio de benaming P1 tot en met P 6 kreeg (de P staat voor *Poste*). Daarnaast waren er nog drie posten in Noord-Afrika. De secties luchtvaart, die ons hier meer in het bijzonder interesseren, kregen dan de benaming P1 Av tot en met P6 Av(iation).

De nieuwe, clandestiene inlichtingendienst kwam hiermee in een bijzonder dubbelzinnige situatie terecht : enerzijds hing hij wat betreft personeel, lokalen en financiering af van ‘Vichy’, anderzijds zocht de dienst vooral inlichtingen over de bezettingslegers en hun agenten¹⁰. Kennelijk bleven de meeste inlichtingsofficieren van het Franse leger de Duitsers als de vijand beschouwen, ook nadat officieel een ‘*politique de collaboration*’ tussen Vichy en Duitsland was ingeluid. Niet alle leidende figuren uit het Vichy-regime konden zich vinden in deze dubbelzinnige situatie. Met name admiraal Darlan (die uitdrukkelijk het opzoeken van inlichtingen over Groot-Brittannië en over Britse agenten had geëist) en Laval waren ertegen gekant.

Over de Franse inlichtingendiensten bestaan geen wetenschappelijke studies, zodat we aangewezen zijn op publicaties van officieren die doorgaans zelf bij de gebeurtenissen betrokken waren en daardoor als rechter en partij kunnen afgedaan worden. Toch zijn deze publicaties nog niet fundamenteel tegengesproken. Een mogelijke verklaring voor

⁹ HENRI NAVARRE, *Le service de renseignements*, Paris, Plon, 1978, annexe 1, p. 329-331.

¹⁰ Dat dit niet uit de lucht is gegrepen, blijkt uit een groot aantal rapporten uit 1940-1942 van (vooral de post Limoges) van de nieuwe SR, SOMA, AA 1423 (fonds *Osoby*).

- Zicht op het toenmalige Poligny, een dorp in de Jura van waaruit De Saule de leiding had over de SR-antenne van het Jura-département.
(Gemeente Poligny)

de keuze van het vroegere ‘*Cinquième Bureau*’ voor het oprichten van een clandestiene dienst die tegen Duitsland zou blijven werken, is wellicht te vinden in de oude banden van de Franse dienst met de Britse diensten, zowel MI 6 (inlichtingen) als MI 5 (contraspionage). Door de Franse en Britse diensten werd ook al vóór september 1939 intensief samengewerkt, met name bij het uitwisselen van gegevens over agenten in Duitse dienst¹¹. Tussen het ‘*Cinquième Bureau*’ en MI6 bestond sinds april 1940 een radioverbinding, die na een onderbreking in 1940 tijdens de oorlog werd voortgezet.

Vóór de oorlog bestond er geen aparte inlichtingendienst bij de Franse luchtmacht; bij elke post van de militaire inlichtingendienst bestond wel een afzonderlijke afdeling voor luchtmachtaangelegenheden. Maar in augustus 1940 werd besloten tot de oprichting van een nieuwe, zelfstandige SR Air 40, met posten in Vichy (P2 Av), Limoges (P3 Av), Lyon (P4 Av), Marseille (P5 Av) en Toulouse (P6 Av). Structureel hing de SR Air van de Vichy-regering af. De permanente agenten en officieren van de SR Air werden betaald door het *Secrétariat à l’Aviation*, en ook de huur van de lokalen kwam voor rekening van

11 Ook hiervan zijn talrijke sporen te vinden in het *Osoby*-fonds van SOMA (AA 1423). NAVARRE, *op.cit.*, p. 73 schrijft: “*C’est avec l’IS britannique que nos relations étaient les plus étroites et confiantes*”. Toen Rivet in 1944 met pensioen ging, dankte generaal Menzies, chef van MI6, hem voor “*une si longue association. Je déplore le départ d’un grand ami et la France vous doit certainement de la reconnaissance pour la façon dont vous avez maintenu avec succès l’organisation en vie durant les moments difficiles sous l’occupation ennemie*” [Telegram van 25.IV.1944, met dank aan cdt J. Danis (SHAA, PH 120)]. Bij dezelfde gelegenheid had Bill Dunderdale (‘Dolinoff’), vooroorlogs vertegenwoordiger van MI6 in Parijs, het over “*notre collaboration pendant de longues années*” (*Ibidem*).

Vichy. Volgens staatssecretaris Bergeret kon hij hiervoor met toestemming van Pétain zelfs een beroep doen op de geheime fondsen.

Elk van deze posten van de SR Air beschikte over ‘*antennes*’, vooruitgeschoven posten met geringe personeelsbezetting die zich doorgaans niet ver van de demarcatielijn tussen bezet en onbezet Frankrijk bevonden. Hun opdracht bestond er onder meer in koeriers op te vangen die uit de bezette gebieden kwamen en hen desgewenst over de demarcatielijn te loodsen, of enkel als ‘brievenbus’ op te treden. Ook in bezet Frankrijk had de SR Air een aantal ‘brievenbussen’¹². Volgens de verklaringen van een door de Duitsers aangehouden Franse inlichtingenofficier telde de SR Air in mei 1942 een dertigtal officieren, waarvan er tien in Lyon gestationeerd waren. Deze officieren waren volgens hem overwegend ‘anglofiel’ en stuurden hun inlichtingen naar de Britse en gaullistische geheime diensten in Londen¹³. Over de hele oorlog bekeken telde de SR Air in totaal 407 permanente agenten en officieren.

De gegevens die bij de diverse posten van de SR Air toekwamen werden gecentraliseerd in Vichy, waar de leiding van de SR Air zich geïnstalleerd had in *Hôtel international*. Waar de inlichtingsrapporten vervolgens werden heen gestuurd, weten we bij gebrek aan raadpleegbare primaire bronnen enkel uit naoorlogse getuigenissen van rechtstreeks betrokken officieren¹⁴. Jean Bezy, die nauw betrokken was bij de leiding van de SR Air, meldt dat de verzamelde inlichtingen enerzijds werden bezorgd aan de Amerikaanse militaire attaché in Vichy, en anderzijds via de diplomatieke valies aan de Franse militaire attaché in Madrid. In beide gevallen gingen de rapporten uiteindelijk naar *Group Captain* Winterbotham, die de luchtvaartafdeling van SIS leidde, en met wie het Franse ‘*Cinquième Bureau*’ ook al vóór de oorlog contacten onderhield. Met Winterbotham persoonlijk werd in april 1941 opnieuw contact opgenomen door een officier van de SR Air, die twee zenders-ontvangers meebracht uit Londen. Deze apparaten werden geïnstalleerd in een villa in de omgeving van Vichy. Maar het duurde nog enkele maanden alvorens de radioverbinding tussen de SR Air en MI6 tot stand kwam: het eerste telegram vanuit Vichy werd einde augustus 1941 verzonden¹⁵. Wat de inhoud van de telegrammen was, is voor de periode vóór 1943 niet bekend. Overigens stuurde kolonel Ronin, chef van de SR Air, ook een synthese van de verzamelde inlichtingen naar het ministerie van Defensie in Vichy.

12 HENRI NAVARRE, *Le SR 1871-1944*, Paris, Plon, 1978; JEAN BEZY, *Le SR Air*, Paris, France-Empire, 1979.

Een eerste aanzet tot een academische studie van de SR Air in: CLAUDE D’ABZAC-EPEZY, “Les services de renseignements clandestins de Vichy”, in *Revue historique des Armées*, 6.1994, n° 2, p. 117-128.

13 JEAN BEZY, *op.cit.*, p. 285-288.

14 Het archief van de SR Air 40 voor de periode 1940-42 bevindt zich niet in de *Service historique de l’Armée de l’Air* in Vincennes (brief van het *Ministère de la Défense, Armée de l’Air* aan de auteur, 19.11.2002). Mede door toedoen van Jean Danis, zelf een oud-agent van de SR Air, werden wel meer dan 8000 documenten en 157 persoonlijke dossiers over de periode 1943-44 bij de SHAA gedeponereerd (mededeling J. Danis).

15 Mededeling Jean Danis (brief van 17.11.2002).

In de zomer van 1942 kwamen de onderhuidse spanningen, die al sinds einde 1940 in Vichy bestonden tussen o.a. admiraal Darlan en de SR Air, tot ontlading. Laval, die inmiddels Darlan als regeringsleider vervangen had, liet op 10 juli 1942 aan Rivet weten dat de werking van de SR “*gène sa politique*”. De *Bureaux des Menées anti-nationales* werden afgeschaft en vervangen door een *Service de Sécurité militaire*. In september 1942 besloten Laval en Darlan een Duits voorstel tot samenwerking tussen de Franse en de Duitse inlichtingendiensten te aanvaarden. Volgens Navarre zouden de chefs van de SR Guerre (Rivet) en van de SR Air (Ronin) dit nooit aanvaard hebben: “*leurs jours étaient donc comptés quand intervint le débarquement allié en Afrique du Nord le 8 novembre 1942*”¹⁶.

Net vóór het Duitse leger op 11 november 1942 geheel Frankrijk kwam bezetten, werden de meeste officieren die tot dan toe de posten van de SR Air geleid hadden en de Duitsers mogelijk bekend waren, met twee vliegtuigen van Air France naar Algerije geëvacueerd. Van daaruit en vanuit Londen werden evenwel nieuwe netwerken van de SR Air georganiseerd, waarin op één na geen Belgen meer actief waren¹⁷. Na de verplichte evacuatie van de officieren van de SR Air werd een deel van hun archief gered. Zo werd het archief van de post Lyon in november 1942 ondergespit in het domein van het Château de Bouvesse (Isère). Deze documenten werden op 9 november 1944 opnieuw boven gehaald. Zij bevonden zich “*dans un état de conservation défectueux*”; maar werden toch doorgestuurd naar de leiding van de toenmalige Franse geheime diensten¹⁸. Het is niet bekend of ze tot op heden bewaard zijn en waar ze zich zouden bevinden. Ook de papieren van de antenne van Poligny van de SR Air Lyon werden gered door een medewerker van deze antenne, Henri Castaing, hoofdcommissaris bij de *Renseignements généraux*. Hij gaf ze door aan “*le responsable régional du SR de l’A.S. qui s’est chargé de les transmettre à Londres*”. Volgens Castaing bevatten deze documenten schetsen van Duitse luchthavens in België, Frankrijk en Duitsland, evenals...de namen van de agenten van de antenne Poligny¹⁹. Sindsdien zijn deze documenten niet meer opgedoken.

Tot november 1942 waren er twee posten van de SR Air die ook met Belgische agenten werkten: P3 Av (Limoges) en P4 Av (Lyon). Deze studie is beperkt tot de post Lyon en zijn vooruitgeschoven antenne in Poligny (Jura).

16 NAVARRE, *op.cit.*, p. 137. Navarre was vóór de oorlog adjunct-chef van de sectie Duitsland van de SR.

17 Het gaat om Georges Bourguignon, die in mei 1941 gerekruteerd werd door de post Limoges van de SR Air. Nadat hij in augustus 1943 via een *pick up*-operatie naar Groot-Brittannië geëvacueerd was, werd hij op 18 oktober 1943 in het Franse Aisne-departement gearachuteerd: einde november 1943 keerde hij terug naar Engeland [*État signalétique et des services du lieutenant G.E. Bourguignon*, DGSS, 23.1.1945 (SOMA, SVL, dossier IAA G. Bourguignon)].

18 *Rapport* van G. Ittel aan kolonel Michel, chef DGSS, 18.11.1944 (mij bezorgd door J. Danis).

19 *Rapport* van H. Castaing, s.d. (SOMA, SVL, dossier IAA Castaing).

III. P4 Av (Lyon) en de buitenpost Poligny

Deze post werd in september 1940 opgericht door twee officieren die tevoren deel uitmaakten van de sectie 'Air' van de post van de Franse militaire inlichtingendienst in Rijsel : de luitenanten Rodolphe Loescher en Georges Ittel (alias 'Bernard'). Beiden waren Elzassers, een veel voorkomend fenomeen in de secties van de SR die specifiek tegen Duitsland werkten (velen onder hen spraken of verstonden alleszins Duits). Ittel, geboren te Colmar in 1907, werkte sinds 1937 voor de post Rijsel. In totaal werden na de oorlog 84 personen erkend als agent van de post Lyon, onder wie 31 Belgen ²⁰.

In oktober 1940 kreeg De Saule opnieuw contact met de Franse inlichtingendiensten ²¹. Gelet op zijn antecedenten en zijn kennis van het Nederlands ligt het voor de hand dat hij werd ingeschakeld bij de post Lyon van de SR Air, die o.m. belast was met het inwinnen van inlichtingen over België en Nederland. De Saule vestigde zich in Poligny (Jura), *7 rue de l'Hôpital*, op een dertigtal kilometer ten zuiden van de demarcatielijn ²². Hij kreeg er de leiding over de antenne van het Jura-departement, dat enerzijds aan bezet Frankrijk en anderzijds aan de *zone interdite* van Oost-Frankrijk grensde.

In de laatste maanden van 1940 begonnen de officieren van de SR Air Lyon medewerkers te zoeken in de omgeving van de demarcatielijn, zoals gidsen, 'brievenbussen', dekadressen e.d. Vaak werkten ze hierbij samen met collega's uit andere inlichtingendiensten. Zo kon De Saule in Lons-le-Saunier, hoofdplaats van het Jura-departement, rekenen op minstens twee collega's : Henri Castaing en Louis Kleinmann. Castaing arriveerde in Lons als hoofdcommissaris van de *Renseignements généraux* ²³ in februari 1941. Hij begon met het rekruteren van een aantal gidsen aan de demarcatielijn. Het Franse ministerie van Defensie had daar een reeks *Centres de la Main-d'Oeuvre nationale* opgericht, waarin o.m. Fransen uit bezet gebied konden te werk gesteld worden. Castaing wilde deze centra echter in de eerste plaats gebruiken om er ontsnapte Franse krijgsgevangenen en gevluchte jonge mannen uit de Elzas in op te vangen (de Elzas was in augustus 1940 opnieuw geannexeerd bij Duitsland, en om aan dienst in het Duitse leger te ontsnappen

20 MISSION BELGE DE LIAISON, *Note sur la section belge du réseau de renseignements FFC SR Air Lyon*, s.d. (SOMA, SVL, dossier IAA De Schrevel).

21 Ministerie van Defensie, *Notariaat*, dossier De Schrevel, *fiche de renseignements*, ingevuld door De Schrevel zelf, 24.2.1947.

22 Tot einde 1941 lag het tracé van de demarcatielijn tussen bezet en onbezet Frankrijk niet volledig vast. Voor het situeren van plaatsen t.o.v. de demarcatielijn heb ik mij gebaseerd op een kaart die einde 1941 werd samengesteld door het Franse IGN (mij verstrekt door het IHTP, met bijzondere dank aan J. Astruc).

23 De *Renseignements généraux* vormden een afdeling van de *Sûreté nationale* bij het ministerie van Binnenlandse Zaken. De RG hadden een vertegenwoordiger bij elke prefectuur. De RG werkten nauw samen met de *Brigades de Surveillance du Territoire*, na de oorlog bekend als DST; beide organismen waren immers actief op het gebied van de contraspionage. Voor een overzicht van de buitengewoon ingewikkelde structuur van de Franse inlichtingen- en veiligheidsdiensten uit die periode, zie : ROGER FALGOT & RÉMI KAUFFER, *Histoire mondiale du renseignement*, dl. 1 (1870-1939).

vluchtten heel wat jonge mannen naar onbezet Frankrijk). Kleinmann, zelf een Elzasser, werkte sinds 1935 voor de militaire inlichtingendiensten. Hij was verbonden aan de post Metz, die in de eerste plaats tegen Duitsland gericht was. Tijdens de Belgische mobilisatie vervulde hij een verbindingsopdracht met het *Corps d'Observation belge*, voorloper van het net *Clarence* van Walthère Dewé²⁴. Na het Franse *débâcle* werd Kleinmann gehecht aan het BMA in Lons-le-Saunier. Hij ondervroeg er vluchtelingen en potentiële Engelandvaarders, maar hij bezorgde hun ook gidsen en valse papieren.

Door deze samenwerking tussen De Saule, Castaing en Kleinmann kwamen op een aantal plaatsen bij de demarcatielijn 'tussenstations' tot stand. Enkele van deze tussenstations, zoals Chambley en Navilly, werden door Belgische agenten van de SR Air gebruikt als 'oversteekplaatsen'.

Ook een aantal Belgische en Nederlandse Engelandvaarders werden door De Saule, Castaing en Kleinmann verder geholpen op hun weg naar Zuid-Frankrijk. In dit verband waren vooral de contacten van De Saule in Perpignan van belang. In de eerste plaats moet hier het contact vermeld worden met de Nederlandse vice-consul en vervolgens directeur van het *Office néerlandais* J.W. (Joop) Kolkman²⁵. Kolkman werkte nauw samen met het opvangcentrum voor Nederlandse vluchtelingen in Le Soler, even ten zuiden van Perpignan. Kolkman kende de naam De Saule sinds november 1941 via twee jonge Nederlandse officieren, die door De Saule van Poligny tot Perpignan werden begeleid : C.L. Kist en G.A. de Jong. Het was het begin van een vruchtbare samenwerking, waarbij Kolkman op zijn minst op de hoogte was van de activiteit van De Saule. Einde november 1941 gingen de Nederlandse vluchtelingen C.H. van Bommel en W.C. Melius, die al eerder een voorstel van De Saule om in Nederland voor hem te spioneren hadden afgewezen, in overleg met Kolkman terug naar De Saule om alsnog een opdracht voor hem in Nederland uit te voeren. Van Bommel kreeg hiervoor 1.000 FF reisgeld van Kolkman, "*who was – aldus van Bommel in 1944 – evidently in touch with De Saule*"²⁶.

De Saule ging zelf ook geregeld naar Perpignan. Als aanloopadres gebruikte hij soms het Café de la Source, dat bekend stond als een aan te bevelen plek voor vluchtelingen.

24 Brief van Léon Husser, oud-collega van Kleinmann, aan de auteur, 28.10.1986; *Attestation* van E. Amiable, 6.I.1945 m.b.t. Jeanne Mornie-Lammens, Evdok (het was de bedoeling dat vanuit haar woning in Melle een radioverbinding met Kleinmann zou tot stand komen tijdens de Achttiendaagse veldtocht, maar zover kwam het niet).

25 Voor een uitgebreide biografie van Kolkman, zie : SIERK PLANTINGA, "Joseph Willem Kolkman (1896-1944) en de Engelandvaarders", in *Oorlogsdocumentatie. Negende Jaarboek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie*, Zutphen, Walburg Pers, 1998, p. 10-36. Sinds 1941 werkte de nochtans voorzichtige Kolkman mee met het net *Jean de Vienne*, dat probeerde ontsnappingsroutes naar Spanje te organiseren. Kolkman werd in januari 1943 aangehouden en overleed in 1944 in Lublin.

26 Verhoor van C.H. van Bommel in *Royal Patriotic School*, Londen, 8-9.3.1944 (NA, MvJL, doos 199, dossier P 74/5743).

- Het voormalige gemeentehuis in Poligny.
(Gemeente Poligny)

Mogelijk werden de contacten van De Saule in Perpignan vergemakkelijkt door Castaing, die daar ook over verder onbekende contactpersonen beschikte. Overigens heeft de SR Air zelf eveneens een antenne in Perpignan gehad, die evenwel slechts een tweetal maanden heeft gefunctioneerd in de eerste helft van 1942²⁷. Alleszins in 1942 kende De Saule twee collega's van Castaing in Perpignan, *commissaire spécial* Joseph Puybarraud en commissaris Maurice Cotentin. In dezelfde periode hadden Castaing en De Saule ook een verbinding met een andere *commissaire spécial*, Richelmi²⁸ van de grenspost van Cerbère aan de Spaanse grens. Deze hielp koeriers en Engelandvaarders bij hun clandestiene grensoverschrijding, volgens Castaing tegen forse betaling. Persoonlijk contact tussen de Nederlandse consul Kolkman en De Saule kwam vermoedelijk niet eerder dan in juli 1942 tot stand, naar aanleiding van de moeilijkheden die rezen bij het vertrek van een twintigtal Nederlanders vanuit Le Soler naar Spanje. Om dit te regelen kwam De Saule zelf naar Cerbère; vervolgens ontmoette hij Kolkman in Perpignan. Volgens de leider van de groep “bleek dat de Heer Kolkman reeds lang naar De Saule (*sic*) had uitgezien”²⁹.

²⁷ Brief van J. Danis aan de auteur, 17.11.2002.

²⁸ Of Riquelmi; de bronnen zijn niet eensluidend over de schrijfwijze van de naam.

²⁹ *Rapport betreffende het vertrek van het convooi Hollanders vanuit Perpignan en Toulouse naar Barcelona*, Londen, 22.12.1942 (NA, MvO Londen, 1940-1945, 2503).

Soms reisde De Saule zelfs mee tot over de Spaanse grens. Zo vertrok hij in de zomer van 1942 met de toen twintigjarige Belgische Françoise Labouverie vanuit Perpignan naar Spanje, maar wegens problemen met de papieren werden ze vanuit Port-Bou naar Frankrijk teruggestuurd³⁰. Labouverie was een nicht van Jacques Lagrange, die als bediende bij het Amerikaanse consulaat-generaal in Lyon alles deed om Belgen op legale (en ook wel illegale) manier naar Spanje te helpen. Op dat ogenblik – zomer 1942 – was De Saule zeker in contact met Lagrange. Mogelijk was dit contact tot stand gekomen door toedoen van Victor Du Mortier. Deze Belgische priester, die al vóór de oorlog leraar was aan het college *Notre Dame* van Grenoble, stond sinds 1941 zowel met Lagrange als met De Saule in contact. Op verzoek van De Saule reisde hij in september 1941 naar België om zijn broer Raymond een ontmoeting met De Saule voor te stellen³¹. Het is niet bekend of deze ontmoeting heeft plaatsgevonden.

Lagrange, Du Mortier en De Saule speelden samen ook een rol bij de ontsnapping van de Belgische minister August De Schrijver uit Zuid-Frankrijk. Met een valse pas van Lagrange op naam van ‘Alexander Neys’ op zak kwam De Saule de minister bij Du Mortier afhalen. Met De Saules kleine en slecht onderhouden Simca reden ze op 22 juli 1942 naar Perpignan. De minister had De Saule nooit eerder ontmoet, “alhoewel – zo schreef hij in 1942 – ik hem kende van familie en naam uit West-Vlaanderen”. In Cerbère had De Saule de grensovergang geregeld door De Schrijver daar (vermoedelijk aan Richelmi) voor te stellen als een Franse ingenieur die door de Franse geheime dienst met een missie belast was in Spanje en daarom met een Belgische pas reisde. De Schrijver arriveerde op 1 augustus 1942 in Londen³².

Onder de medewerkers van De Saule bevond zich ook een jonge vrouw, die hij zijn nicht noemde en die in andere bronnen zijn secretaresse wordt genoemd. Het gaat om Emilienne Tournier, die vooral instond voor het ophalen van koerier (o.m. in Parijs³³) en ook optrad als verbindingsagent. Doorgaans stak zij de demarcatielijn over in Seurre of Parcey, waar De Saule medewerkers had. Alleszins einde 1941 werkte ze al voor De Saule, want in die periode was er sprake van dat zij ook in België koeriersdiensten zou verrichten (zie verder).

30 FRANÇOISE RIGBY-[LABOUVERIE], *In Defiance*, London, Elek Books, 1960, p. 47-59. Na deze mislukte poging ging ze korte tijd werken voor Kolkman, en in oktober-november 1942 werkte ze als secretaresse voor De Saule in Voiteur. Na zijn vertrek naar Noord-Frankrijk keerde ze naar België terug, waar ze eveneens als secretaresse ging werken voor het net *Tegal*, dat geleid door weer een andere officier die (als koerier van Doyen, *Benoit*) in 1941 eveneens in contact was geweest met De Saule.

31 SOMA, SVL, dossier IAA Du Mortier.

32 Zie hiervoor : *August De Schrijver, Oorlogsdagboeken 1940-1942*, met een inleiding en commentaar van Herman Van Goethem, Tielt, Lannoo, 1998, p. 392-407.

33 In Parijs kende De Saule een schilderijenrestaurateur van Brugse afkomst, Jozef Leegenhoek, die naar eigen zeggen drie of vier koerierreizen voor De Saule naar België ondernomen heeft om geld te bezorgen aan agenten, en bij wie De Saule tijdens missies ook gelogeed heeft (SOMA, SVL, dossier IAA Leegenhoek).

Tot een onbekend tijdstip in 1942 verbleef De Saule in Poligny, vanwaar hij naar Voiteur, iets ten zuiden van Poligny verhuisde. Maar zoals bij inlichtingsofficieren gebruikelijk is, had hij ook diverse aanloopadressen, zoals het reeds genoemde *Hôtel de Genève* en het adres *4 rue de l'Hôtel de Ville* in Poligny. Afspraken met potentiële medewerkers maakte hij bijvoorbeeld in *Hôtel de Normandie* in Lyon en in *Hôtel du Jura* in Lons-le-Saunier, dat in 1942 zowat zijn 'hoofdkwartier' was ³⁴.

IV. Het Belgisch net ³⁵

Begin 1941 begon De Saule zijn werk in Poligny. Tegen het einde van dat jaar beschikte hij over een groep agenten in Brussel en Antwerpen. Over het tijdstip waarop zij gerekruteerd werden, bestaat de grootste verwarring. In veel gevallen is sprake van antedatering, ook in attesten van De Saule zelf. Tussen de diverse verklaringen en attesten onderling in hetzelfde dossier bestaan niet zelden opvallende contradicties. Nu kwam het wel meer voor dat agenten – van welk net ook – niet precies meer wisten wanneer ze gerekruteerd waren, waarbij men moet bedenken dat deze rekrutering vaak terugging op de eerste ontmoeting met een 'chef' of een wervingsagent, en dat dit zelden met formeel ceremonieel gepaard ging. Overigens weet eenieder die ervaring heeft met dossiers die na de oorlog werden samengesteld met het oog op erkenning van verdiensten in het verzet, dat mensen niet zelden de neiging vertoonden hun rekrutering te antedateren – dat fenomeen is dus zeker niet eigen aan de agenten van de SR Air. Langere activiteit kon immers een hogere graad en meer materiële voordelen opleveren.

Bij zijn rekruteringspogingen gebruikte De Saule een procédé dat systematisch werd aangewend door Franse inlichtingsofficieren. Als Belgen (en Nederlanders) de demarcatielijn overstaken, kwamen ze vaak in contact met een Franse officier of politiemann. Die ondervroegen hen en stelden hun vaak voor eerst een opdracht in eigen land uit te voeren, in ruil waarvoor de Fransen vervolgens hun doorreis naar Groot-Brittannië zouden vergemakkelijken. Soms werd er ook geschermd met minder aantrekkelijke alternatieven (werk- of interneringskamp). De eerste Belgische agenten van De Saule werden op die manier gerekruteerd: Henri Houbotte en Joseph Jadot, terwijl ze op 28 juli 1941 in de buurt van Poligny de demarcatielijn overstaken, Frans Poot, zoon van de burgemeester van Vilvoorde in augustus 1941, en Josse Flasschoen, die in oktober 1941 naar Frankrijk vertrok en die later nog ter sprake komt. Houbotte en Jadot brachten de inlichtingen die ze verzamelden zelf naar Frankrijk. Tijdens één van deze reizen werden ze op 29 januari 1942 allebei aangehouden bij een poging de demarcatielijn over te steken in Arc-et-Senans (Jura), een vaak gebruikte 'oversteekplaats'. Jadot overleefde de oorlog niet.

³⁴ Althans volgens FRANÇOISE RIGBY-LABOUVERIE, *In Defiance*, op.cit., p. 56.

³⁵ Tenzij anders aangegeven zijn de gegevens over de Belgische agenten van De Saule afkomstig uit hun dossier IAA (SOMA, SVL).

Een bijzondere en belangrijke plaats onder de agenten van De Saule neemt Anselme Vernieuwe in. Vóór de oorlog had hij als luitenant gediend bij het 3de Luchtvaartregiment in Evere, waar hij o.a. de arts Charles Schepens en Charles de Hepcée onder zijn vrienden telde – twee namen die we nog zullen ontmoeten. Wanneer Vernieuwe voor het eerst met de SR Air in contact is gekomen, is niet precies vast te stellen, juist wegens de tegenstrijdigheid van de beschikbare documenten en getuigenissen. Alleszins kwam hij ergens in 1941 in Frankrijk in contact met Franse inlichtingsofficieren, o.m. van de post Lyon van de SR Air 40, die hem wellicht op De Saule attent maakten.

Vernieuwe stuurde in de tweede helft van 1941 enkele Belgische luchtmachtofficiëren naar Poligny. Hij maakte ook kennis met de Nederlandse koerier van De Saule, C.L. Kist (die zelf niet eerder dan begin november 1941 gerekruteerd werd). Ten behoeve van Kist installeerde Vernieuwe een ‘brievenbus’ in Brussel, bij Dr. Schepens op de Haachtse steenweg. Die werd inderdaad door Vernieuwe in het systeem gebracht ³⁶. Vernieuwe heeft ook bijgedragen tot het ontstaan van de ‘Nanson-lijn’, waarlangs meer dan honderd personeelsleden van het Belgisch Militair Vliegwezen naar Groot-Brittannië konden vertrekken (zie verder : ‘De Nanson-lijn’).

Josse (Georges) Flasschoen, geboren in 1891 en dus een leeftijdsgenoot van De Saule, was van 1934 tot 1940 verbonden aan het Belgisch consulaat-generaal in Rijsel, waar hij de visa afleverde ³⁷. In het eerste oorlogsjaar hield hij zich bezig met zwarte markt en het overbrengen – tegen betaling – van joden naar onbezet Frankrijk. Ten gevolge hiervan werd hij in september 1941 voor korte tijd aangehouden. Na zijn vrijlating besloot hij met vrouw en kinderen naar Kongo te vertrekken, waar hij vroeger gewerkt had. Op 12 oktober 1941 staken zij de demarcatielijn over; rond die tijd werd Flasschoen in Poligny gerekruteerd door De Saule, die op 24 oktober samen met hem naar België kwam. Het duo verbleef in België tot 30 oktober. In Brussel logeerden ze bij Flasschoens neef François. Tijdens die periode introduceerde Flasschoen zijn ‘chef’ bij diverse (meestal vooroorlogse) kennissen onder de naam ‘Guichon’: de kok Albert Coppin, de bediende bij de Boerenbond Armand Van Haute, de adjunct-politiecommissaris van Elsene Emile Fronville, en de arts Roger Lambrechts. Allen werden vrijwel meteen gerekruteerd. Fronville was bereid voor valse identiteitskaarten te zorgen, François Flasschoen wilde logies verstrekken aan agenten en koeriers, en Lambrechts aanvaardde een rol als brievenbus, terwijl hij zelf ook als actief agent optrad.

36 Brief van Charles Schepens aan de auteur, 16.8.1995. Schepens kon zich de naam van de koerier niet meer herinneren, maar wist wel met quasi-zekerheid dat het om een Nederlander ging die volgens hem onvoorzichtig te werk ging.

37 De gegevens over Flasschoen zijn ontleend aan zijn Duitse akte van beschuldiging (MvSZ, DO, dossier J. Flasschoen).

We weten weinig over de antecedenten van deze mensen. Lambrechts was vóór de oorlog een tijd Rexist geweest, maar over de vooroorlogse activiteiten van de anderen is niets bekend, evenmin over hun motieven om tot een Frans net toe te treden. Dat Belgen agent werden van een Frans inlichtingennet was niet uitzonderlijk; kennelijk geloofden de meesten meteen dat de inlichtingen die zij meebrachten op één of andere manier naar Londen werden gezonden³⁸.

Tijdens deze rekruteringsreis ontmoette De Saule ook zijn eerder aangeworven agenten Houbotte, Jadot en Poot. Op 29 oktober 1941 bezocht hij samen met Flasschoen het restaurant 'Italia' bij de Beurs, dat uitgebaat werd door de vrouw van Vernieuwe, die hij daar ook ontmoette; De Saule kon hem de goede aankomst van twee vliegers melden die Vernieuwe tevoren naar Poligny had gestuurd. Met enkele van de nieuw gerekruteerde agenten werd afgesproken dat een vrouwelijke koerier genaamd Emilienne hun rapporten zou komen ophalen – ongetwijfeld wordt hiermee Emilienne Tournier bedoeld – maar dit plan werd niet uitgevoerd.

Ofschoon in enkele documenten sprake is van verscheidene reizen van De Saule in België in de periode 1940-42 is er niets dat erop wijst dat hij er meer dan één keer is geweest. Zijn manier van rekruteren is een goed voorbeeld van de werkwijze die bij de Franse diensten gebruikelijk was. In tegenstelling tot de Belgische, door de Britten en de Staatsveiligheid geleide netten, die een getrapte rekruteringswijze hanteerden, is hier sprake van rechtstreekse aanwerving door het nethoofd. Het is niet bepaald de veiligste werkwijze voor een geheime dienst, omdat meer agenten dan nodig is elkaar kunnen kennen, en omdat ze vrijwel allen ook het nethoofd kennen.

Op 30 oktober keerden De Saule en Flasschoen terug naar Poligny. Kort daarop rekruteerde De Saule de Nederlandse officier C.L. Kist, die op 22 november samen met Flasschoen naar Brussel vertrok voor een eerste koerierreis naar Nederland. In Brussel zorgde Fronville voor valse papieren voor Kist, die met Flasschoen bij diens neef François logeerde. Nadat Kist zijn opdracht in Nederland vervuld had (zie onder : het Nederlands net) keerde hij op 30 november samen met Flasschoen terug naar Poligny. Zij staken de demarcatielijn over in Chambley, één van de plaatsen waar De Saule medewerkers had. In de tweede helft van december 1941 was Kist opnieuw in Brussel; hij ontmoette er Poot, die hem o.m. stafkaarten van de omgeving van Vilvoorde en schetsen van het vliegveld van Grimbergen bezorgde. Rond Kerstmis was Kist in Antwerpen, waar hij op 26 december de Nederlander Karel Derkzen van Angeren rekruteerde (zie onder : het Nederlands net). Kist vertelde hem

³⁸ Na de oorlog berekende de *Mission belge de Liaison* in Parijs (een antenne van de Staatsveiligheid) dat 362 Belgen voor 61 verschillende Franse netten hadden gewerkt (SOMA, *Fonds Sûreté de l'État*, nrs 125-127).

• De demarcatielijn bij de stad Moulins.
(Foto SOMA)

dat De Saule vooral inlichtingen over Duitse vliegvelden, luchtafweer en munitiedeps nodig had. Die inlichtingen moest Derkzen onder het indicatief 'V8' bezorgen aan Charles Schepens. In Antwerpen schakelde Derkzen op zijn beurt de ingenieur Petrus-J. Clemens in, eveneens een Nederlander die bij *Bell Telephone* werkte en die vóór de oorlog Derkzens buurman was geweest in Mortsel. Clemens wierf op zijn beurt enkele technici van *Bell* aan en een Antwerpse havenofficier. Deze 'Antwerpse groep' bezorgde o.m. inlichtingen over het Duits vliegveld van Poperinge, over de opdrachten die Clemens als leider van de telegraafafdeling van *Bell* voor de Duitsers moest uitvoeren, over de bouw van Duitse landingsvaartuigen in de haven van Antwerpen en over de installatie van apparaten bij de *Eisenbahnbetriebsdirektion* in Brussel³⁹.

De groepen die De Saule in Brussel en Antwerpen, had gevormd was maar een kort leven beschoren. Op 8 januari 1942 werd Josse Flasschoen in Brussel aangehouden. Aan de basis van deze aanhouding lag de *Abwehr*-agent Jules Renuart, die er in 1941 in geslaagd was

³⁹ Verklaring van P.-J. Clemens aan de Dienst Bijzondere Opdrachten van de Antwerpse politie, 19.9.1949 (MvSZ, DO, dossier Derkzen van Angeren).

zich te laten aanvaarden als koerier van Flasschoen onder de naam ‘De Naeyer’⁴⁰. Renuart deed zich vanzelfsprekend voor als patriot en Flasschoen trapte in de val. Hij stelde Renuart voor aan zijn neef François, die zoals we weten logies verstrekte aan koeriers. Zo kwam Renuart één en ander te weten over de ‘Brusselse groep’. Hij wist bijvoorbeeld ook dat twee Nederlandse ‘parachutisten’ zich einde december 1941 of begin januari 1942 bij François Flasschoen bevonden, en dat ze op 9 januari naar Nancy zouden vertrekken. C.L. Kist en G. Vinkensteyn – de twee ‘parachutisten’ – werden op die dag door François Flasschoen naar het Noordstation gebracht. Maar hun eindbestemming bereikten ze niet, want vóór ze aan de Franse grens waren, werden ze in de trein aangehouden. Kist reisde onder de naam ‘de Beauclair’, die hij ook nog een tijdje in de gevangenis van Sint-Gillis wist te handhaven. Op een niet nader bekend tijdstip werd Kist naar Nederland overgebracht, waar hij op 24 juni 1943 werd terechtgesteld. Duitse processtukken i.v.m. Kists veroordeling zijn niet beschikbaar. Ware dat wel het geval geweest, dan had daaruit kunnen blijken of en in welke mate Kist zijn Duitse ondervragers nuttige elementen heeft bezorgd die tot verdere aanhoudingen konden leiden. Volgens het GFP-rapport over de eerste helft van januari 1942 zou Flasschoen aanvankelijk geloofend hebben dat hij koerierdiensten naar Frankrijk had verricht, maar dit zou door de twee Nederlanders weerlegd zijn. De GFP schreef zelfs de aanhouding van François Flasschoen en zijn vrouw toe aan Kist⁴¹. Dit is m.i. een onterechte beschuldiging, want door het mollenwerk van Renuart wist de *Abwehr* genoeg om de nodige aanhoudingen te verrichten⁴². Het ligt echter voor de hand dat de GFP liever Kist belastte dan dat zij het *Abwehr*-maneuver blootlegde dat tot zijn aanhouding geleid had. Bovendien vond de Duitse politie Kists aktentas in de trein, vol documenten. Onder de aangehouden leden van de Brusselse groep en ook bij De Saule zelf leefde nog lang na de oorlog de overtuiging dat Josse Flasschoen aan de basis lag van de aanhoudingen. Op grond van wat we weten over de rol van Renuart meen ik dat deze overtuiging ongegrond was.

De rol van Renuart was in januari 1942 nog niet uitgespeeld. Op 13 en 14 april 1942 werden in Antwerpen respectievelijk vader en zoon van Dulken en Karel Derkzen van Angeren aangehouden (de van Dulken waren medewerkers van Derkzen, die bij hen ook was te werk gesteld; zie onder : het Nederlands net). Voor zover we weten had Renuart hierin geen aandeel. Maar eveneens op 14 april werden in Brussel nog vier andere agenten van de SR Air aangehouden : Fronville, Lambrechts en Van Haute en diens vrouw. De Duitse akte van beschuldiging vermeldt uitdrukkelijk dat Lambrechts in contact had gestaan met ‘een zekere Renuart’, die onder het indicatief 16M22 voor Lambrechts

40 Gegevens over de rol van Renuart in : SOMA, SCI, AA 1312, dossier Renuart.

41 JEAN-LÉON CHARLES & PHILIPPE DASNOY, *Les dossiers secrets de la police allemande*, Bruxelles, Ed. Arts et Voyages, 1972, dl. 1, p. 186.

42 Dit werd na de oorlog bevestigd door *Kriminalsekretär* Peter Erdmann, die de leiding had over de operaties : “*dès le début, nous avions suffisamment d’éléments [pour] établir les faits et amener les personnes arrêtées à devoir les reconnaître*”. Verklaring P. Erdmann, 18.3.1948 (SOMA, SVL, dossier IAA J. Flasschoen).

gewerkt had. Bij Lambrechts werden ook compromitterende documenten gevonden – een ontdekking waaraan Renuart zeker niet vreemd was. Van de aangehouden agenten van de Belgische tak van de SR Air werden er acht in Duitsland terechtgesteld; ook vader en zoon van Dulken overleefden de oorlog niet. Ofschoon het Duits gerecht veel wist over het reilen en zeilen van deze tak, en de naam ‘De Saule’ herhaaldelijk in het *Anklageschrift* voorkomt, hebben de Duitsers kennelijk nooit de werkelijke naam van De Saule gekend (hoogstwaarschijnlijk kenden de agenten die ook niet).

Ten gevolge van deze twee reeksen aanhoudingen was het Belgische net van de SR Air in feite opgerold. In Antwerpen bleven nog wel enkele medewerkers van Clemens gespaard (deze werd alsnog in 1943 aangehouden) maar deze groep zat zonder verbinding, vermits Charles Schepens begin mei 1942 door Vernieuwe naar Frankrijk geëvacueerd werd⁴³. Maar het oprollen van het Belgisch net van de SR Air betekende niet het einde van de samenwerking tussen De Saule en de Belgen. Het lijkt er echter op dat zijn activiteit vanaf april-mei 1942 was toegespitst op hulpverlening aan zogeheten Engelandvaarders. In dat verband loont het de moeite stil te staan bij een ontsnappingsroute voor het personeel van het Belgisch Militair Vliegwezen.

V. De Nanson-lijn

In de tweede helft van 1941 groeide bij een aantal Belgische luchtmachtofficiëren, die doorgaans in contact stonden met militaire verzetsorganisaties zoals het Belgisch Legioen, de wens naar Groot-Brittannië te vertrekken om daar, hetzij in de RAF hetzij in een Belgisch escadrille, bij te dragen tot de geallieerde oorlogsinspanning. Ten laatste in oktober 1941 was Anselme Vernieuwe, zelf vlieger, begonnen met de evacuatie van Belgische officieren en stond hij ook in contact met De Saule. Dat contact zou hem goed van pas komen bij de evacuatie van commandant Henri Bernard, één van de stichters van de inlichtingendienst *Luc* en een man die groot moreel gezag genoot in kringen van officieren, ook bij vliegers. Bernard was door een reeks aanhoudingen ‘verbrand’. Op 16 december 1941 vertrokken Bernard en zijn vriend John Mahieu met hun gezinnen per trein naar Nancy; op 18 december reisden ze door naar Besançon, waar ze Vernieuwe ontmoetten⁴⁴. De twee gezinnen trokken dan met Vernieuwe naar Arbois, waar ze logeerden, terwijl Vernieuwe op zoek ging naar gidsen die de groep over de demarcatielijn zou brengen. Dat gebeurde op 20 december, maar niet met de gidsen van Vernieuwe. Bernard had in de trein een wijnhandelaar uit Arbois ontmoet, die al eerder Belgische officieren over de demarcatielijn had geholpen en ook nog in contact stond met De

43 Schepens had in Poligny contact met De Saule, voor wie hij evenwel niet wilde werken. Aan de Spaanse grens speelde hij vervolgens een belangrijke rol in de *Poste de Commandement belge* van W. Ugeux (zie hierover : WILLIAM UGEUX, *Le passage de l'Iratty*, Bruxelles, D. Hatier, 1984).

44 Bernard heeft zijn ontsnapping uit België in detail beschreven in : *Août 1940-avril 1942*, onuitgegeven, 1983, (Evdok).

Saule, *monsieur* Dejean. Hij zorgde voor gidsen en bracht De Saule vooraf op de hoogte van de aankomst van de Belgen. Die logeerden eerst bij een medewerker van De Saule in Poligny; op 22 december stelde Vernieuwe de groep-Bernard voor aan De Saule, die hun Franse identiteitskaarten bezorgde. 's Anderendaags vertrokken de families Bernard en Mahieu, samen met De Saule en Vernieuwe en twee vliegers die eerder door Vernieuwe waren geëvacueerd naar Lyon. Mahieu stelde zich in Frankrijk ter beschikking van commandant Doyen, die onder de naam 'Benoit' in Limoux een inlichtings- en ontsnappingsorganisatie leidde, die nauw met de Franse diensten samenwerkte. Zo konden Doyens koeriers voor het overschrijden van de demarcatielijn steeds op De Saule en zijn medewerkers rekenen. Bernard reisde door naar Londen, waar hij in april 1942 de leiding kreeg over de 2de Sectie van het ministerie van Landsverdediging. Deze positie – en het feit dat hij in Frankrijk in contact was geweest met De Saule – zou enkele maanden later een rol spelen in een conflict tussen Belgische officieren en de Belgische regering, waar ook De Saule zijdelings bij betrokken was, en waarop ik terugkom.

Bijna tegelijk met Bernard, op 6 december 1941, vertrokken twee luchtmacht-officieren, Pierre Nottet en Victor Seydel, naar Frankrijk in gezelschap van Nottets echtgenote Simone Devillers⁴⁵. Beide officieren hadden eerst overlegd met commandant Charles Claser, de leider van het Belgisch Legioen, waar Nottet tot dan toe nauw had mee samengewerkt. Het echtpaar Nottet was op 16 december terug in Brussel; Seydel bleef in Frankrijk met het oog op de organisatie van de route. Midden januari 1942 kwam Vernieuwe bij Nottet melden dat Seydel met Lagrange in Lyon zou samenwerken. Nottet had inmiddels een aantal vliegers aangesteld als rekruteurs. Samen met Vernieuwe verliet Nottet België definitief op 30 januari 1942. In Poligny stelde Vernieuwe hem voor aan De Saule, die hem een valse pas bezorgde met de naam 'Nanson'. Vervolgens ontmoette Nottet Lagrange, die zou zorgen voor paspoorten voor Angola, waarmee de vliegers via Spanje Lissabon konden bereiken, van waaruit de meesten naar Groot-Brittannië konden.

Het is hier niet de plaats om uitgebreid in te gaan op de werking van de Nanson-lijn, wél op de rol die De Saule en enkele van zijn Franse medewerkers hierin hebben gespeeld⁴⁶. Behalve op De Saule konden Nottet en zijn vrouw (die zich in maart 1942 bij hem had gevoegd) rekenen op de steun van de leiding van het *Centre de la Main-d'Oeuvre nationale* van Lons-le-Saunier. De eerste Belgen die daar werden opgevangen waren geen vliegers,

45 M.b.t. de ontsnappingsroute voor personeelsleden van het Militair Vliegwezen beschikken we over uitvoerige verslagen : *Rapport des activités du capitaine Jambé*, 20.9.1943, 28 p. (UVGL, farde 25a); *Organisation d'évasions de membres du personnel de l'Aéronautique militaire*, rapport Nottet, 23 p. (UVGL, farde 25a); en een uitvoerig rapport van Simone Nottet-Devillers (Evdok).

46 Voor de werking van de Nanson-route, zie : VICTOR MARQUET, *Aux origines de l'Armée secrète : la Légion belge*, Bruxelles, Musée royal de l'Armée, Centre d'Histoire militaire, Travaux, n° 25, 1991, p. 153-156, en FERNAND STRUBBE, *Geheime oorlog*, Tielt, Lannoo, 1992, p. 266-269.

maar drie verzetslui die tijdens de nacht van 19 op 20 januari 1942 uit de citadel van Luik ontsnapt waren : Robert Gendarme, Georges Gadisseur en Georges Bechoux. Op 29 januari 1942 ontmoetten ze De Saule in Poligny. Hij zou hun een spoedig vertrek naar Engeland per vliegtuig beloofd hebben, maar praktisch kon hij niet méér doen dan ze onderbrengen in het *Centre d'Accueil*. Ze besloten dan maar op eigen houtje naar Engeland te vertrekken, waar ze op 13 april 1942 arriveerden.

De overgrote meerderheid van de ontsnapte personeelsleden van het Militair Vliegwezen kwam in Spanje in het gevreesde kamp van Miranda de Ebro terecht, waarna ze na enige tijd toch naar Groot-Brittannië konden. In totaal hielp de Nanson-lijn 155 leden van het Vliegwezen naar onbezet Frankrijk. De logistieke hulp van De Saule en zijn medewerkers was hierbij van groot belang. In onbezet Frankrijk kwamen ze voor hun verdere tocht terecht bij het net *Sabot*, dat voor hun vertrek naar Spanje moest zorgen. In Spanje liep het vaak mis, wellicht omdat de Belgen langs het Belgisch consulaat in Barcelona en niet – zoals de ontsnapten van het net *Comète* – via het Brits consulaat kwamen.

Het overschrijden van de demarcatielijn in Poligny kostte geld – het was in ontsnappingsroutes trouwens gebruikelijk dat vooral gidsen zich soms fors lieten betalen. Wat Poligny betreft zijn de gegevens in dit verband zeer schaars. Wij vinden een bedrag van 600 FF voor “*passage de la ligne*” terug in de kostenstaat die kapitein-vlieger Dominique Potier op 3 april 1942 in Londen invulde. Dat gebeurde tussen Besançon en Poligny. Potier was op 13 november 1941 via Vernieuwe (zoals Potier van het 3de Luchtvaartregiment) naar Frankrijk vertrokken; op 15 november stak hij de demarcatielijn over. Of De Saule hierbij betrokken was blijkt niet uit de beschikbare stukken. Het is echter wel waarschijnlijk, aangezien hij met Vernieuwe, die sinds ten laatste oktober 1941 voor De Saule werkte, in Poligny arriveerde. Het is evenwel niet bekend aan wie Potier de 600 FF betaald heeft ⁴⁷.

VI. De Saule betrokken bij het conflict Staatsveiligheid-2de Sectie

Zoals we zagen werkte Nottet sinds 1941 nauw samen met Claser en het Belgisch Legioen. Er is weinig twijfel over dat hij zich in het conflict dat in Londen bestond tussen de Staatsveiligheid (gesteund door de regering) en de 2de Sectie van het ministerie van Landsverdediging – tussen ‘burgers’ en militairen – aan de kant van Claser schaarde, die van de Staatsveiligheid en van de regering Pierlot niets moest hebben. Na zijn aankomst in Londen weigerde Nottet elk contact met de Staatsveiligheid – hij had het over “*la Sûreté dite de l'État*” ⁴⁸.

⁴⁷ Ministerie van Defensie, *Notariaat*, dossier D. Potier.

⁴⁸ Rapport Nottet, *Organisation d'évasions de Belgique de membres du personnel de l'Aéronautique militaire*, Londen, 16.3.1944 (UVGL, farde 25a).

• In het station van Lyon worden pancartes aangebracht voor reizigers die de demarcatielijn willen oversteken.
(Foto SOMA)

Wellicht zonder het te beseffen raakte De Saule ook zijdelings betrokken bij dit conflict tussen burgers en militairen, dat op het eerste gezicht ging over de vraag wie controle moest hebben over de militaire inlichtingen uit België, maar dat ook een politieke dimensie had. Daarbij stond de discussie over de rol en de bevoegdheden van de koning in het staatsbestel centraal. Voor Claser en zijn medestanders moesten die aanzienlijk uitgebreid worden en moest de macht van het parlement aan banden worden gelegd. De Belgische regering in Londen en de Staatsveiligheid verdachten Claser ervan dictatoriale plannen te koesteren, niet voor zichzelf maar voor de koning⁴⁹.

Claser vertrok zelf in maart 1942 naar Londen; hij wilde zich ter beschikking stellen van SOE, niet van de Belgische regering. Tijdens zijn afwezigheid smeedden Belgische luchtmacht officieren plannen om een zuiver militaire inlichtingendienst op te richten, die zijn rapporten enkel zou sturen naar de 2de Sectie van Henri Bernard – zoals we zagen geen onbekende voor deze officieren en voor De Saule. Deze officieren waren, naast Nottet, de ons al bekende Anselme Vernieuwe en Charles de Hepcée. Ook John Mahieu, die zeer vertrouwd was met De Saule, zegde zijn medewerking toe. De dienst kreeg de naam *Rose-Claire*⁵⁰. Hij kwam tot stand nadat de Hepcée samen met Vernieuwe in juni 1942 naar Frankrijk was vertrokken. Vernieuwe stelde hem voor aan De Saule, die hem onderdak bood. Oprichting en werking werden met De Saule besproken; zij kwamen overeen dat de inlichtingen naar de SR Air zouden gaan, waarbij de Belgen wel de verwachting hadden dat ze op die manier ook bij de 2de Sectie in Londen zouden terechtkomen⁵¹. In juli kwamen beide vrienden opnieuw naar België om er contacten te leggen voor hun nieuwe inlichtingendienst. Al snel twijfelden Vernieuwe en de Hepcée er aan dat hun inlichtingen inderdaad ook bij de Belgen in Londen terechtkwamen. Om contact te zoeken met Henri Bernard stuurden zij begin augustus 1942 hun medewerker John Mahieu naar Londen. Mahieu had De Saule in december 1941 leren kennen en meteen vriendschap met hem gesloten. Daartoe heeft ongetwijfeld het feit bijgedragen dat De Saule in 1918 bij de ouders van Mahieu in Roeselare ingekwartierd was geweest⁵². Mahieu en zijn vrouw verbleven in Poligny op het adres van De Saule. Tijdens de koeriersreizen die Mahieu in 1942 voor Doyen naar België maakte, nam hij ook geld voor de Belgische medewerkers van De Saule mee. Mahieu maakte ook één reis naar Nederland op verzoek van De Saule. Na een mislukte poging om vanuit Marseille

49 Voor een gedetailleerde behandeling van dit conflict, zie: VICTOR MARQUET, *Aux origines de l'Armée secrète, la Légion belge, op.cit.*, en ETIENNE VERHOEYEN, "La résistance belge vue de Londres. Ententes et divergences entre Belges et Britanniques : le cas du SOE", in *La résistance et les Européens du Nord*, Bruxelles/Paris, CEGES/IHTP, 1994, p. 156-182.

50 Naar de voornamen van de tweelingdochters van de Hepcée, die kort tevoren op 12 mei 1942 geboren waren. Eén van hen schreef in 1995 een piëteitsvolle brochure over haar ouders. Charles de Hepcée werd in 1944 door Duitsers vermoord terwijl hij in Frankrijk een geheime missie voor de Staatsveiligheid uitvoerde (CLAIRE DE HEPCEE, *Rose-Claire, des pralines pour Edgard*, uitgave in eigen beheer, 1995).

51 Activiteitsverslag van Ch. De Hepcée, Lissabon, 26.4.1943, in CLAIRE DE HEPCEE, *op.cit.*, p. 18vv.

52 Verklaring van J. Mahieu, Londen, 14.1.1943 (SOMA, SVL, dossier IAA Mahieu).

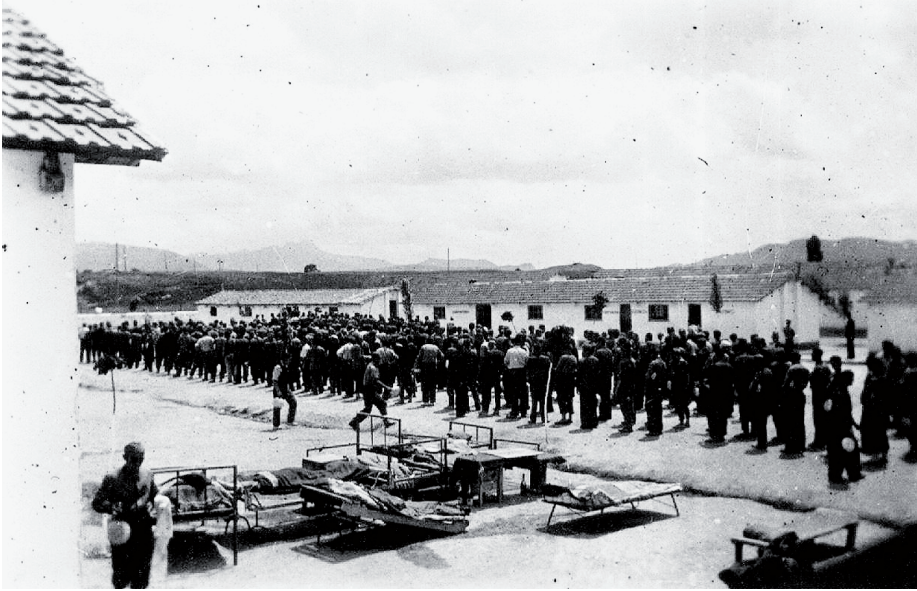
met een onderzeeboot te vertrekken, reisde Mahieu in september 1942 naar Perpignan, waar hij in mei 1942 de Nederlandse oud-vice-consul Kolkman had leren kennen. Via Barcelona en Gibraltar arriveerde Mahieu op 4 oktober 1942 per vliegtuig in Groot-Brittannië; in Gibraltar had hij aan een Britse inlichtingenofficier een brief overhandigd van drie Tsjechische officieren die uit een kamp in de Vogezen ontsnapt waren en bij De Saule onderdak hadden gevonden. Mahieu werd na aankomst meteen ondervraagd door SOE⁵³. Hij bracht nauwkeurig verslag uit over zijn geheime werkzaamheden in Frankrijk, zijn koeriersreizen, zijn contacten met SOE-agenten en vooral over *Rose-Claire*, zoals hem door Vernieuwe en de Hecpée was gevraagd. Mahieu had ook een brief van Vernieuwe voor Bernard bij zich, die integraal in het SOE-ondervragingsrapport is opgenomen. De brief is niet gedateerd, maar moet geschreven zijn vóór 20 september 1942, datum waarop Mahieu in Spanje aankwam. Het loont de moeite erop in te gaan, omdat de brief de ware bedoelingen van Vernieuwe en de officieren rondom hem duidelijk laat zien.

Vernieuwe deelde Bernard mee dat hij *Rose-Claire* uitsluitend ten dienste van de 2de Sectie wilde stellen. Daarom vroeg hij dat met het oog daarop een aparte koeriersdienst in het leven zou geroepen worden, “*car il faut éviter à tout prix le contrôle des services civils belges [de Staatsveiligheid] du gouvernement de Londres, qui sont vomis par tous les Belges et pour qui personne d’intéressant ne veut travailler. Au cours d’une tournée en Belgique destinée à recruter tous les éléments intéressants pour notre SR, j’ai constaté que vous avez la cote d’amour; il faut en profiter*”. Vernieuwe voegde er aan toe dat hij de volledige steun had van De Saule, op wie hij ook rekende voor het tot stand brengen van een radioverbinding. Vernieuwe meldde ook nog dat hij financiële steun had gevraagd aan de “*grosses puissances de la Générale*”, die hem aanraadden de minister van Financiën Gutt te vragen dat deze dollars zou laten parachuteren, die op de zwarte markt tegen een gunstige koers konden gewisseld worden⁵⁴. De plannen van Vernieuwe om de Staatsveiligheid te omzeilen hadden ook een politieke achtergrond : hij was er van overtuigd dat “*le mouvement révolutionnaire belge partira de Belgique. (...) Je crois que malgré tout il faut rester groupé autour du principe de la dynastie pour s’en sortir*”.

Deze brief is zonder gevolg gebleven omdat Bernard in oktober 1942 uit de leiding van de 2de Sectie verwijderd werd na een hevig conflict met de Staatsveiligheid over de

53 De reden hiervoor is wellicht te zoeken in het feit dat de poging om met een onderzeeboot naar Gibraltar te komen georganiseerd was door de Franse SOE-agent Victor Gerson, stichter van de *Vic*-ontsnappingsroute. Mahieu zegde trouwens zelf in zijn ondervraging dat hij via Gerson vernomen had dat hij naar Londen moest; volgens Ugeux (zie verder) werd Mahieu gevraagd door Bernard, wat niet uitsluit dat hiervoor SOE-kanalen werden gebruikt. Het ondervragingsrapport van Mahieu is gedateerd op 30 oktober 1942, *Report on interview with John Mahieu* (PRO, SOE-archieef, HS6/227).

54 Volgens William Ugeux had Vernieuwe daar contact met de gouverneur Alexandre Galopin en de vice-gouverneur Arthur Bemelmans, zelf een oud-officier en een bekende van Bernard; steeds volgens Ugeux hadden zij Vernieuwe ronduit wandelen gestuurd [*Rapport Charlotte n° 3, 27.9.1942 (SOMA, Pap. W. Ugeux, nr 287)*].

- Het beruchte kamp van Miranda de Ebro in Spanje, waar de meerderheid van de ontsnapte leden van het Militair Vliegwezen terechtkwamen op hun weg naar Groot-Brittanië. (Foto's SOMA)

‘zaak Claser’. Claser had in augustus 1942 van de 2de Sectie en van SOE een militaire missie ontvangen en geprobeerd elk contact met de Staatsveiligheid te vermijden. Zijn terugkeer naar België werd door de regering met zoveel argwaan bekeken, dat zij dezelfde maand nog besloot haar relaties met SOE te verbreken, de 2de Sectie te reorganiseren en Landsverdediging onder het gezag van eerste minister Pierlot te plaatsen, die ooit zou gezegd hebben: “*Lepage* [administrateur-generaal a.i. van de Staatsveiligheid] *c’est moi*”. Vernieuwes bedoelingen nu met *Rose-Claire* sloten zeer nauw aan bij de opvattingen van Claser. Ook Claser had aan SOE een afzonderlijke koeriersdienst gevraagd, waarvoor al een agent geselecteerd was. In de ogen van de Staatsveiligheid en de regering zou Claser in België niets anders zijn dan “*un agent anti-gouvernemental*”, een appreciatie van Spaak die niet ver naast de werkelijkheid zat. Die opvatting werd gedeeld door William Ugeux, die na een blitzbezoek aan Londen in augustus 1942⁵⁵ door SIS en de Staatsveiligheid belast was met een coördinatieopdracht van alle Belgische inlichtingsnetten. Sinds 1940 leidde hij onder diverse schuilnamen (‘Walter’, ‘Baudouin’, ‘Charlotte’) het net *Zéro* en nu dus de PCB, de *Poste de Commandement belge*, een soort permanente antenne van de Staatsveiligheid in Frankrijk.

Niet voor niets toonde Ugeux zich in zijn eerste rapporten als chef van de PCB buitengewoon bezorgd over het vertrek van Mahieu en over de activiteit van Vernieuwe en de Hepcée. Einde september 1942 schreef hij aan Lepage: “*Leur intention est de s’adresser par-dessus vous à Bernard. Ainsi, sur convocation de votre ‘concurrent’ [Bernard] John Mahieu a quitté au début de ce mois et doit être arrivé. Il est de première importance que vous empêchiez son retour et coupez court à ces fantaisies en rattachant ce service [Rose-Claire] au PC[B]*”⁵⁶. Kennelijk was het de bedoeling dat Mahieu naar het vasteland zou terugkeren met een opdracht van SOE/2de Sectie en als verbindingsgagent tussen Londen en *Rose-Claire* zou optreden, al is daarover niets terug te vinden in zijn SOE-onderzoekingsrapport. Toch hielden de conflicten tussen de Staatsveiligheid en de 2de Sectie i.v.m. *Rose-Claire* ook de SOE-leiding bezig. Zo vindt men echo’s van rapporten van Ugeux terug in de *War Diary* van SOE; deze informatie werd door MI6 aan SOE meegedeeld. In de *War Diary* wordt ook uitdrukkelijk gewag gemaakt van het feit dat Claser op de steun van Mahieu en De Saule kon rekenen⁵⁷.

De wens van Ugeux dat *Rose-Claire* bij de PCB zou aansluiten (ook inzake financiering) werd ook werkelijkheid. Aangezien Vernieuwe en de Hepcée niets vernamen van Bernard en Mahieu en zij toch vooral zeker wilden zijn dat hun inlichtingen daadwerkelijk

55 Hij was tegelijk met Claser in Londen, maar beide mannen – die elkaar kenden – hebben elkaar er niet ontmoet.

56 *Rapport Charlotte n° 3*, 27.9.1942 (SOMA, Pap. W. Ugeux, nr 287).

57 *SOE War Diaries Belgium*, 7.1942-3.1944 (PRO, HS 7/241-243, p. 130-131). Ugeux wordt hierin omschreven als “*C’s agent ‘Zero’*”, waar ‘C’ staat voor de chef van MI 6. Sommige zinnen uit Ugeux’ rapporten zijn bijna woordelijk in de *War Diary* terug te vinden.

bij de Belgische regering in Londen terecht kwamen, besloten ze dan maar Ugeux' voorstel te aanvaarden om voor de PCB te gaan werken en o.m. koeriersdiensten te verrichten, overigens zeer tot tevredenheid van Ugeux, die voor beide mannen een grote bewondering had⁵⁸. Dat moet in oktober 1942 gebeurd zijn. Het feit dat Ugeux de twee mannen van de SR Air had losgemaakt, werd door De Saule niet in dank afgenomen. Ugeux was nog wel bereid om De Saule de spoorweginlichtingen van *Rose-Claire* door te spelen, maar dat vond De Saule onder de maat. Toen de eerste rapporten uit België arriveerden (waarbij Vernieuwe gebruik maakte van het relais van De Saule in Navilly) zonder dat ze aan De Saule werden overhandigd, kreeg ook Vernieuwe ruzie met hem. Volgens Vernieuwe dreigde De Saule er zelfs mee hem door de Franse politie te doen aanhouden. Vernieuwe merkte daarbij niet zonder sarcasme op: "*Après bien des discussions violentes et interminables, l'arrivée des Allemands dans l'ancienne zone dite libre provoqua le départ inopiné et héroïque de tout ce service français par un avion d'Air France*"⁵⁹.

Toen De Saule Frankrijk verliet was dus ook zijn relatie met Ugeux verzuurd. Toch hadden beide mannen sinds Ugeux' terugkeer uit Londen, einde augustus 1942, goed samengewerkt. Op aanraden van Lagrange had Ugeux, die voor zijn missie ook naar België moest, zich voor het overschrijden van de demarcatielijn tot De Saule gewend. Die verschafte de PCB-staf ook "*une installation de fortune*", eerst in Lons-le-Saunier en vervolgens in Voiteur. De Saule bood de PCB ook een verbinding met Zwitserland⁶⁰, maar hoogstwaarschijnlijk is hiervan geen gebruik gemaakt, tenzij misschien bij de ontvluchting van Lagrange uit Franse gevangenschap in november 1942. Op dat ogenblik was De Saule reeds vertrokken naar Noord-Afrika. Ware dat niet het geval geweest, dan was de kans groot geweest dat 'Oncle Roger' hulp zou verleend hebben aan 'Oncle Jacques' om veilig in Zwitserland te raken. Beide mannen kenden elkaar persoonlijk en De Saule beschikte in Zwitserland over nuttige contacten.

VII. Het Nederlands net

De verwevenheid van de Belgische en de Nederlandse tak van de SR Air is zo groot, dat de ene niet zonder de andere kan behandeld worden. Voor het overbrengen van hun inlichtingen waren de Nederlandse agenten immers aangewezen op Belgische 'tussenstations', en dat geldt evenzeer voor het organiseren van het vertrek van Nederlandse Engelandvaarders, waarvan een aantal al dan niet gewild ook bij De Saule terecht

58 Zie bijvoorbeeld zijn boekje *Le passage de l'Iraty*, op.cit., waarin hij ze opvoert onder de naam 'Villeneuve' (Vernieuwe) en 'Henriot' (de Hepcée).

59 Rapport Vernieuwe, Lissabon, 17.5.1943 (SOMA, SVL, dossier IAA Vernieuwe).

60 In zijn naoorlogs activiteitenverslag maakt Ugeux inderdaad gewag van een verbinding tussen de PCB en de SIS-vertegenwoordiger in Genève Victor Farrell, een SIS-contactpersoon van De Saule die later nog ter sprake komt, maar uit zijn eigentijdse *Charlotte*-rapporten blijkt veeleer dat deze verbinding niet werkelijk tot stand kwam.

kwamen. Voor een goed begrip van beide aspecten – inlichtingen en ontsnapping – moet eerst de zogeheten ‘van Niftrik-route’ beschreven worden.

De ‘Van Niftrik-route’

Enkele Nederlandse auteurs, die na L. de Jong over het verzet hebben geschreven, hebben aandacht besteed aan deze ontsnappingsroute, waarvan vooral Nederlandse officieren en onderofficieren gebruik hebben gemaakt⁶¹. Deze werken berusten nagenoeg volledig op naoorlogse getuigenissen, met de te verwachten gevolgen: verwarde, soms tegenstrijdige chronologie, onnauwkeurigheid en soms verhalen waarvan de realiteit ten sterkste kan betwijfeld worden. Dank zij het speurwerk van enkele Belgische en Nederlandse collega’s is het nu mogelijk een meer exacte beschrijving te bieden van ontstaan en werking van deze route, die – formeel althans – geheel buiten elke ‘erkende’ organisatie verliep en waarvan een aantal medewerkers zelfs na de oorlog niet de erkenning hebben gekregen waarop ze, gelet op hun bewezen diensten, zeker recht hadden⁶².

De van Niftrik-route nam haar aanvang in Nederlands Putte (Noord-Brabant), aan de Belgische grens. Bij de eerste etappe van deze route – van Putte tot Antwerpen – werden vier families ingeschakeld, die elkaar al vóór de oorlog kenden. Drie van de vier families waren daar trouwens elkaars burens (geweest). Die families zijn: van Niftrik (Nederlands Putte), Meeus (Belgisch Putte), van Dulken en Desguin (Antwerpen). Deze familiecombinatie is een mooi voorbeeld van hoe ‘verzetsrelaties’ kunnen ontstaan uit een kennissenkring.

Job (Jacobus Gerhardus) van Niftrik (1893-1976) en Betty (Elisabeth) Gevers (1901-1985) hadden elkaar tijdens de Eerste Wereldoorlog leren kennen, toen de Belgische Franssprekende familie Gevers naar Zeeland was gevlucht. Job en Betty trouwden in 1918 in Domburg⁶³. Job van Niftrik verwierf een ingenieursdiploma in Parijs en begon in 1929 een familiebedrijf, de bakelietsperserij ‘Gebroeders van Niftrik’, dat gevestigd werd op het familielandgoed ‘Welkom’ in Nederlands Putte. Job en Betty gingen daar ook wonen. Job van Niftrik was reserve-officier; hij beschikte over ruime contacten in deze kringen. “Omstreeks begin 1941 – zo schreef hij in 1942 – kwamen eenige jongelui, studenten te

61 FRANK VISSER, *De Schakel*, Baarn, Zuid-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, 1976, en van dezelfde auteur: *De bezetter bespied*, Zutphen, Thieme, 1983; JAN VAN LIESHOUT, *De aal van Oranje*, Venlo, Van Spijk BV, 1988.

62 Bijzondere dank ben ik verschuldigd aan de heer Frans Meeus (Putte-Kapellen) die niets onverlet heeft gelaten om biografische en genealogische gegevens te verzamelen over de families die hierna ter sprake komen. Verder hebben mijn Nederlandse collega’s Frans Kluiters en Sierk Plantinga zeer waardevolle informatie aangereikt.

63 Betty Gevers was een nicht van de Belgische Franstalige schrijfster Marie Gevers. De familie Gevers bewoonde in Edegem het landgoed Mussenburg. Een zus van Betty, Françoise, was getrouwd met de liberale Luikse politicus Jean Rey.

Leiden, bij ons aan met het verzoek hen over de Belgische grens te helpen. Hun doel was namelijk over Frankrijk, Spanje en Portugal te reizen en vandaar Engeland te bereiken om zich bij het leger der vrijheid te voegen”⁶⁴ Die ‘jongelui’ hadden het adres van van Niftrik gekregen van de Leidse student Frits van der Schrieck, die de mogelijkheid om via Putte de grens over te steken dan weer kende van een jaargenoot, die in 1939 met zoon van Niftrik in dienst was geweest. In de van Niftrik-route hadden de van Niftriks het codegetal ‘firma 1427’, waarbij Job nummer 14 had en Betty nummer 27. Aangezien zij toch wel wat ouder waren dan de meeste Engelandvaarders kregen ze ook de bijnaam ‘Oom Job’ en ‘Tante Betty’.

Vlakbij de van Niftriks, in Belgisch Putte-Kapellen, woonde de familie Meeus op het landgoed ‘Welcome’. Van hen hadden de van Niftriks, mogelijk in 1920, het landgoed ‘Welkom’ gekocht. Vader Fernand Meeus was vastgoedmakelaar; samen met zijn vrouw Marie Moser hadden zij elf kinderen, van wie er vier voor ons onderzoek van belang zijn : de zonen Wendel en Victor, en de dochters Suzanne en Marie-Thérèse. Zij werkten vanaf het begin mee met de ontsnappingsroute, waarin zij het nummer 13 hadden⁶⁵.

De Franssprekende familie Desguin – vader Charles, moeder Marie-Louise Vigneau, de kinderen Victor, Charles-André, Georges en Hélène – had eerst een tijdlang in Argentinië gewoond, waar de vader als ingenieur werkte en waar de kinderen geboren waren⁶⁶, en vervolgens in Parijs. Op 30 mei 1931 werd het gezin ingeschreven in Nederlands Putte, naast de van Niftriks, waar ze een chalet op het landgoed ‘Molenberg’ betrokken. Ten laatste einde 1934 verhuisde Marie-Louise Vigneau naar de Lange Kievitstraat 24 in Antwerpen⁶⁷ (later werden ook haar kinderen daar ingeschreven, haar echtgenoot pas in 1942). Het chalet werd dan gekocht door de Rotterdamse stuwadoorn Frans Swarttouw, die ook een filiaal had aan het Antwerpse Kattendijkdok, de *Quick Dispatch Stevedoring Company* en die ook al eerder eigenaar was van het landgoed ‘Molenberg’⁶⁸. De oudste zoon, Victor Desguin, sneuvelde op 27 mei 1940 tijdens de Achttiendaagse Veldtocht. De tweede zoon, Charles-André werd in 1943 in Frankrijk in niet opgehelderde omstandigheden aangehouden; hij overleefde diverse Duitse gevangnissen en concentratiekampen⁶⁹. Voor ons onderzoek zijn echter vooral moeder Desguin, haar zoon Georges en haar dochter Hélène van belang. Moeder Desguin verklaarde na de oorlog

64 J.B. VAN NIFTRIK, *Rapport over de werkzaamheden van de Organisatie*, Bern, 21.8.1942 (NA, MvOL, 2174).

65 De gegevens over de familie Meeus zijn ontleend aan drie nummers van het heemkundig tijdschrift ‘t *Bruggeske* uit 2001 en 2002 (met dank aan Wim D’Hooge van het Documentatiecentrum Antwerpse Noorderpolders te Ekeren).

66 Behalve Hélène die in 1909 in Montevideo (Uruguay) geboren werd.

67 Inlichtingen uit het bevolkingsregister, verstrekt door de Stad Antwerpen, Burgerzaken, dienst Bevolking.

68 Over de familie Swarttouw, zie : Haven-adel aan de Maas, in *Rotterdams Dagblad*, 29.8.1997.

69 MvSZ, DO, dossier Charles-André Desguin.

dat zij in september 1940 op verzoek van van Niftrik ermee begonnen was jonge Nederlanders weg te brengen die naar Engeland wilden; de eerste twee zou ze tot Spanje begeleid hebben ⁷⁰. September 1940 lijkt erg vroeg : de eerste bekende Nederlandse Engelandvaarders die via van Niftrik naar Frankrijk gingen, verlieten Nederland op 13 januari 1941.

Die eerste ‘gebruikers’ van de van Niftrik-route passeerden in Antwerpen via de familie van Dulken. Vader Henk en zoon Frans van Dulken (nummer 4 in de route) hadden er de leiding van het filiaal van het Swarttouw-bedrijf *Quick Dispatch*. Vader van Dulken was in Antwerpen ook voorzitter van de Nederlandsche Vereeniging. Frans van Dulken woonde sinds 1937 aan de Italiëlei 84; hij was getrouwd met Anna Maria Swarttouw, een dochter van de stichter van het bedrijf. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de van Dulkens en de familie Desguin elkaar kenden sinds de familie Swarttouw het landgoed ‘Molenberg’ van de Desguins had gekocht, en dat de van Niftriks en de van Dulkens elkaar ook door het nabuurschap hadden leren kennen, want Swarttouw bouwde enkele nieuwe woningen op het landgoed, waar ook de van Dulkens nu en dan verbleven.

Het staat vast dat de combinatie van Niftrik-Meeus-van Dulken-Desguin (meestal in deze volgorde) vanaf begin 1941 functioneerde als de eerste schakel in de van Niftrik-route. Van meet af aan werd geopteerd voor de evacuatie van Nederlandse Engelandvaarders via België en de Franse *zone interdite*, die in de omgeving van Besançon aan Zwitserland grensde en in het noorden van het Jura-departement aan onbezet Frankrijk. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat er een rechtstreekse trein liep van Brussel naar Nancy, waarin men relatief ongehinderd kon reizen op voorwaarde dat de reizigers in het bezit waren van een Belgische of een Franse identiteitskaart. Voor vervalste Belgische identiteitspapieren zorgde van Niftrik, die daarvoor in België ‘medeplichtigen’ had ⁷¹.

De Saule en de Nederlandse Engelandvaarders

De eerste contacten tussen De Saule en Nederlandse Engelandvaarders moeten wellicht in oktober 1941 gesitueerd worden. Precieze tijdstippen en volgorde zijn niet meer te bepalen. Een eerste, vrij uitvoerig getuigenis is terug te vinden in het verhoor door de Politie Buitendienst van het Nederlands ministerie van Justitie in Londen van de leraar

⁷⁰ Verklaring M.-L. Vigneau aan de staatscommissaris van het ministerie van Wederopbouw, 14.9.1948 (MvSZ, DO, dossier Marie-Louise Vigneau).

⁷¹ Blanco-identiteitsbewijzen werden hem o.m. bezorgd door een Belgische reserve-officier [*Verklaring van den Heer en Mevrouw van Niftrik betreffende den weg naar Zwitserland*, 10.12.1947 (Centraal Archieven Depot Ministerie van Defensie, Rijswijk (NL) en archief Ordedienst, doos 50, A-110 nr 39a)].

J.C. Kist⁷². Hij verliet Nederland op 23 september 1941 en reisde met een Leidse student naar onbezet Frankrijk, waar ze op 1 oktober arriveerden. Ten zuiden van Salins-les-Bains staken ze met een gezelschap van wel twintig man – Nederlanders, Luxemburgers, ontsnapte Franse krijgsgevangenen, ook vrouwen en kinderen – de demarcatielijn over met twee gidsen, die zich fors lieten betalen. In Valempoulières, op een twintigtal kilometer ten oosten van Poligny, leidde één van de gidsen de vreemdelingen naar de *gendarmerie*. Vervolgens werden ze onder geleide naar Poligny gebracht, waar ze ondervraagd werden door een officier van de *gendarmerie* en door een *commissaire spécial*. Tijdens dat laatste verhoor, aldus Kist, “kwam een heer binnen die Nederlands sprak. Dit bleek te zijn : Roger de Saule (*sic*), thans door veel Nederlanders bekend als ‘Oom’”. Hij nam de Nederlanders mee naar zijn woning, die – zo zei Kist – “vol [was] met kaarten van Nederland en België, verder plattegronden van Amsterdam, Vlissingen enz”. Vervolgens vergezelde De Saule hen tot Lons-le-Saunier, waar ze zich moesten aanmelden bij een officier van het *Deuxième Bureau*, ditmaal van de landmacht, die hen over de Duitse militaire aanwezigheid in Nederland ondervroeg (mogelijk was dit Kleinmann). “Beide heren – zo besloot Kist zijn relaas over zijn kennismaking met De Saule – waren er op uit ons in te scherpen dat ‘vrij Frankrijk’ aan de goede kant stond”.

Op 13 oktober 1941 vertrok het viertal C.L. Kist (een neef van J.C. Kist), G.A. (Gijs) de Jong, Iep van Olmen en Hans Knoop uit Nederland. Na heel wat tribulaties werden ze in Poligny in contact gebracht met “een allervriendelijkste man” die Nederlands sprak en hen meenam naar zijn huis in de *rue de l’Hôpital*. De kamer waarin hij hen ontving hing vol kaarten van Nederland, waarop o.m. vliegvelden waren aangegeven⁷³. Hij (De Saule dus) vertelde dat hij op zoek was naar Nederlanders die al eerder in de ondergrondse hadden gezeten. Dat was het geval voor deze Nederlanders, en ze aanvaardden meteen De Saules voorstel om met hem samen te werken. Door De Saule werden ze naar Perpignan gebracht, waar ze via Kolkman in Le Soler terecht kwamen. Daar zouden ze wachten op

72 Verhoor J.C. Kist, s.d. [1942], (NA, MvJL, nr 10102). Opvallend, maar in het licht van de politieke conjunctuur in Londen wellicht begrijpelijk, is dat Kist tijdens dit verhoor, waarin ook werd gepeild naar zijn politieke antecedenten, geen gewag maakte van zijn betrokkenheid bij allerlei ‘Dietse’ organisaties (de Dietsche Bond, het Dietsch Jeugdverbond, het Dietsch Studentenverbond). Tot midden 1941 meende Kist dat, althans met het oog op de realisatie van ‘Groot-Nederland’, samenwerking met de NSB niet kon uitgesloten worden. Maar de anti-Dietse maatregelen van de bezetter brachten hem wellicht tot andere inzichten. Kist werd op 18.2.1943 met een SOE-opdracht boven Nederland gear parachuteerd en meteen als één van de slachtoffers van het *Englandspiel* aangehouden. Hij overleed in 1944. Voor Kists ‘Dietse’ activiteit, zie : PIETER VAN HEES, “De Groot-Nederlandse beweging in 1940-41 en het optreden van Jan Christiaan Kist”, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, nr 4, 1989 (jg. 48), p. 226-238 en nr. 1, 1990 (jg. 49), p. 1-28, en DANIEL MERLEVEDE, “Jan Christiaan Kist ten gedenke”, in *AKVS-Schriften*, nr. 19, 1989, p. 34-41, en nr. 20, 1990, p. 1-22.

73 De SHAA beschikt over een kaart, gedateerd op 16 oktober 1941, waarop de vliegvelden zijn aangegeven die door de Duitsers in bezet Frankrijk, België en Nederland gebruikt werden (CLAUDE D’ABZAC-EPEZY, *Les services de renseignements clandestins de Vichy*, op.cit., p. 124).

- William Ugeux, coördinator van alle Belgische inlichtingsdiensten, die sinds 1942 de leiding had over de antenne van de Belgische Staatsveiligheid in Frankrijk.
(Foto SOMA)

een bericht van De Saule⁷⁴. Dit moet zich in de eerste helft van november 1941 hebben afgespeeld. Kist was de eerste die een koeriersreis voor De Saule ondernam. Rond 20 november reisde hij samen met Josse Flasschoen naar Brussel; op 23 november was hij in Den Haag. Hij had contact met kapitein Jan Somer – over wie later meer –, verzamelde diverse inlichtingen en vertrok op 26 november naar Putte.

We weten al dat C.L. Kist in december 1941 Karel Derkzen van Angeren, de procuratiehouder van van Dulken *Quick Dispatch* heeft aangeworven voor de SR Air (nummer 8). Of ook van Dulken zelf rechtsreeks bij de SR Air betrokken was, staat niet vast, maar het lijkt geen twijfel dat hij wel degelijk wist waar Derkzen mee bezig was. Na de rekrutering van Derkzen reisde Kist door naar Nederland, waar hij van kapitein Somer een verzameling stafkaarten en een reeks zogeheten AC-rapporten meekreeg. De AC-rapporten (van 'Algemene Centrale') werden sinds april 1941 wekelijks opgesteld op basis van inlichtingen die door diverse groepen bij elkaar werden gebracht. Ofschoon de leiders van deze groepen geloofden dat de rapporten langs diverse wegen Groot-Brittannië bereikten, staat het vast dat dit in 1941 niet zo was. Tot mei 1942 was dat ook niet het geval met de AC-rapporten die Kist van Somer in december 1941 had ontvangen.

In de Nederlandse tak van de SR Air neemt Jan Somer een belangrijke plaats in. Somer, geboren in 1899, was vóór de oorlog werkzaam bij sectie III (inlichtingen) van de generale staf in Den Haag. Hij was daar belast met het studie bureau van de buitenlandse inlichtingendienst. Na de capitulatie van het Nederlands leger werd hij directeur van het Etnografisch Museum van de Koninklijke Militaire Academie in Breda, waar hij zelf ook nog gedoceerd had. Door zijn ruime relaties in militaire kringen raakte Somer al snel betrokken bij de Ordedienst, een militaire verzetsorganisatie die in zekere zin kan vergeleken worden met het Belgisch Legioen. In november 1941 stelde Kist hem voor de leiding te nemen van de Nederlandse tak van de SR Air; Somer aanvaardde dit, in de mening verkerend dat hij De Saule vóór de oorlog in Den Haag ontmoet had, hetgeen niet het geval was. Uit de beschrijving die Kist van De Saule gaf, had Somer ten onrechte afgeleid dat het ging om de vooroorlogse Franse militaire attaché, terwijl De Saule hoogstens adjunct van de luchtmachtattaché was geweest⁷⁵. Somer omringde zich met officieren die hem inlichtingen bezorgden die hij verwerkte in de AC-rapporten, waarvan hij de eindredactie verzorgde. Medewerkers van Somer brachten die rapporten naar van Niftrik; vandaar gingen ze naar van Dulken, waar ze mogelijk werden afgehaald door

74 Verslag van G.A. de Jong, s.d. (NA, MvOL, nr 2508); verhoor van G.A. de Jong, Londen, 10.2.1943, (NA, MvJL, 10127).

75 Somer noemt in verscheidene rapporten de naam Mascureau, die hij verwart met De Saule. De *chef de bataillon* J.M.R. de Mascureau was vóór de oorlog inderdaad Frans militair attaché in Den Haag (*La Haye diplomatique et mondain*, 1940, p. 65).

Flasschoen, die ze vervolgens bij Dr. Schepens bracht ⁷⁶. Hieruit blijkt tevens dat van Niftrik en van Dulken op zijn minst zijdelings betrokken waren bij de SR Air, waarvan de werking trouwens ook tussen Somer, Kist en van Niftrik werd besproken.

Na de aanhouding van Kist op 9 januari 1942 werd hij opgevolgd door zijn vriend G.A. de Jong, die kort na Kists aanhouding in opdracht van De Saule naar Nederland kwam. De Jong zegde Somer financiële steun van De Saule toe. Hij moest ook proberen te weten te komen wat de oorzaak was van de aanhouding van Kist. Daartoe ging hij met Derkzen bij Dr. Schepens (waar Kist nog kort vóór zijn aanhouding geweest was), maar die kon hun niets vertellen. Na zijn terugkeer in Frankrijk bleef De Jong voor De Saule werken. Met instemming van Kolkman probeerde hij ook ontsnappingsroutes naar Spanje te organiseren, tot hij in juli 1942 zelf naar Groot-Brittannië vertrok. Omdat één van de inlichtingsgroepen waarmee Somer werkte door de Duitsers geïnfilteerd was, moest hij zelf ook op 13 maart 1942 Nederland verlaten ⁷⁷. Op 18 maart 1942 kwam hij via de ‘Van Niftrik-route’ in Zwitserland aan; hij had in Frankrijk geen contact gehad met De Saule.

Hoeveel personen via de van Niftrik-route naar Zwitserland of Frankrijk werden geëvacueerd is niet precies bekend. Na de oorlog schatte van Niftrik het aantal op een honderdtal; moeder Meeus schatte dat zij ongeveer 125 Nederlandse officieren en vliegers had geholpen ⁷⁸. Recent uitgevoerde tellingen op grond van verklaringen van Engelandvaarders leveren volgende resultaten op : tussen 13 januari 1941 en 18 juni 1943 zijn 114 Engelandvaarders via de route gepasseerd, waarvan er 50 geholpen zijn door de familie van Dulken en 35 ook door de familie Desguin. Op grond van diezelfde tellingen weten we met zekerheid dat de familie Meeus ten minste 41 Nederlanders heeft geholpen (daarbij zijn niet de joden geteld aan wie ze hulp hebben geboden) ⁷⁹.

-
- 76 Flasschoen reisde inderdaad geregeld tussen Brussel en Antwerpen, en Somer kende ten minste zijn naam. Voor de clandestiene activiteit van Somer zie : *Verslag van den Kapitein der Inf. KNIL Dr. J.M. Somer betr. zijn werkzaamheden na de capitulatie in het Nederlandsche leger*, Paramaribo, 10.9.1942 (NA, MvJL, 13174). Uitvoerige biografische gegevens over Somer in FRANS A.C. KLUITERS, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, 's Gravenhage, SDU Uitgeverij, 1993, 2 dln. Na zijn aankomst in Londen werd Somer in 1943 hoofd van het Bureau Inlichtingen. Na de oorlog was hij o.m. betrokken bij de oprichting van de Sectie Algemene Zaken, die moest instaan voor de Nederlandse anticommunistische *stay behind*-netten.
- 77 Somer heeft zijn vlucht in detail beschreven in *Man in oorlog. De dagboeken van majoor Dr. J. Somer, hoofd B.I. te Londen, 13 maart 1942-22 september 1943*, Baarn, Bosch & Keuning, 1981. Het boek werd zonder enige, voor de buitenstaander toch wel noodzakelijke annotatie pas na Somers dood (1979) uitgegeven.
- 78 Verklaring J.B. van Niftrik, 23.4.1949 (MvSZ, DO, dossier Suzanne Meeus); brief van Marie Moser aan het *Office national des Anciens Combattants*, s.d. (MvSZ, DO, dossier M. Moser).
- 79 Deze cijfers zijn ontleend aan een nog niet gepubliceerde studie over de ‘Van Niftrik-route’, die in Nederland wordt voorbereid door F.A.C. Kluiters en S. Plantinga.

- Robert De Schrevel, alias Roger De Saule, in een Frans uniform tijdens de Tweede Wereldoorlog. (Collectie E. Verhoeyen)

VIII. De Saule en de geheime diensten in Zwitserland

In Zwitserland kwam Somer al snel in contact met een officier van de Zwitserse inlichtingendienst, met de Britse militaire attaché in Bern en met de vertegenwoordiger van SIS in Genève, Victor Farrell, die al vóór de oorlog één van de agenten was van Claude Dansey's *Z Organisation*⁸⁰. Somer droomde van een inlichtingslijn die vanuit Nederland via Antwerpen (Derkzen), Brussel (Schepens) en Frankrijk (De Saule) naar Zwitserland (Farrell) zou leiden, vanwaar de inlichtingen snel naar Londen zouden gestuurd worden. Met de hulp van Farrell zou geprobeerd worden contact op te nemen met De Saule. In april 1942 werden daartoe enkele pogingen ondernomen, echter zonder resultaat. Het blijft een open vraag waarom Somer – die kennelijk toch contact met De Saule wilde – meteen naar Zwitserland is overgestoken en niet zelf getracht heeft eerst met De Saule in Frankrijk in contact te komen. Mogelijk heeft hij gedacht dat Gijs de Jong als rechterhand van De Saule volstond, en dat hij beter als eindstation van de lijn kon fungeren. Veel daarvan lijkt ons nu *wishful thinking*.

Toen Somer in Zwitserland aankwam, moest hij tot zijn teleurstelling uit Londen vernemen dat daar nog geen enkel AC-rapport was aangekomen. Pas in de eerste helft van mei 1942 kwam in Bern bij de Britse militaire attaché een niet geïdentificeerde koerier van De Saule aan. Hij had een brief bij zich van Gijs de Jong voor Somer, evenals de AC-rapporten 42-50, en een brief van Kolkman aan de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken in Londen. Deze brief was via een relatie van De Jong bij De Saule geraakt, die hem samen met de AC-rapporten doorstuurde naar Bern. Somer had de rapporten 42-48 en een speciaal rapport voor prins Bernhard einde januari 1942 meegegeven met Gijs de Jong. Toen Somer in Londen was aangekomen, kon hij daar op 1 april 1943 vaststellen dat de AC-rapporten 36 tot en met 50 inmiddels waren aangekomen. Hieruit volgt dat nog andere rapporten dan de negen die in mei 1942 in Bern arriveerden op één of andere manier de weg naar Londen hebben gevonden. Mogelijk kon De Saule toch nog zorgen voor de transmissie van de rapporten die Kist in december 1941 had meegenomen.

Hoe De Saule aan zijn Zwitserse contacten kwam, is niet bekend. De post Lyon van de SR Air had zelf een verbinding in Zwitserland, maar hierover weten we niets méér. Mogelijk hebben Nederlandse Engelandvaarders mede aan de basis gelegen van De Saules contacten in Zwitserland. Begin 1942 werd tussen Farrell en twee Engelandvaarders, van wie één tevoren in Frankrijk met De Saule in aanraking was gekomen, overeengekomen dat zij naar De Saule zouden gaan met de vraag van Farrell, dat De Saule voortaan zijn rapporten naar het Brits consulaat in Genève zou sturen. Deze reis heeft evenwel niet

⁸⁰ CHRISTOPHER ANDREW, *Secret Service. The making of the British Intelligence Community*, London, Heinemann, 1985, p. 381.

plaatsgevonden⁸¹. Eén van deze Engelandvaarders, Cor van Bommel, had al eerder met medeweten van de Nederlandse militaire attaché in Bern, generaal van Tricht, een poging ondernomen om een verbinding met De Saule te leggen.

IX. Nieuwe opdrachten

Met zijn vertrek naar Noord-Afrika in november 1942 kwam een einde aan de activiteit van De Saule voor de SR Air, maar niet aan zijn werk als geheim agent. Vanaf nu werd zijn werkterrein verlegd. Kolonel Ronin, chef van de SR Air, had in Alger de leiding gekregen van de inlichtingendienst van de ‘opstandige’ generaal Giraud, die brandde van ongeduld om na de Amerikaanse landing in Noord-Afrika de leiding te nemen over de intergeallieerde troepen. Tussen Giraud – in wie de Amerikanen kennelijk meer vertrouwen hadden dan in De Gaulle – en het Amerikaanse *Office of Strategic Studies* (voorloper van de CIA) kwam het tot een samenwerkingsakkoord⁸². In het kader hiervan kwamen diverse gemengde missies tot stand. De eerste kreeg de naam *Pearl Harbour*. Zij bestond uit De Saule, die de leiding had over de groep, drie Corsicaanse onderofficieren en een OSS-agent. Van december 1942 tot 1943 voerde het groepje in Corsica (dat nog door de Italianen bezet was) een verbindingsoopdracht uit met de organisatie van de Corsicaanse verzetsstrijder François Canetti, wiens netwerk mede was georganiseerd door de SR Air-officier Rodolphe Loescher, de man die De Saule in 1939 had gerekruteerd. Met het oog op een geallieerde landing op Corsica werden ook wapens en sabotagematerieel aan land gebracht, en de radio-operateur van de groep zond talrijke telegrammen naar Alger (zijn zender was door de Amerikanen geleverd)⁸³.

De volgende opdracht van de Saule was een zuivere OSS-missie, die de naam ‘Asparagus’ kreeg. De Saule moest voor rekening van de Amerikanen inlichtingsgroepen organiseren, die het geallieerd opperbevel bij een landing op het Europese vasteland zouden bijstaan en inlichten. De Saule slaagde er wel in vrij korte tijd in een aantal groepen te organiseren, maar hij zat zonder radioverbinding omdat zijn operateur geen contact met hem had kunnen leggen, zodat De Saule enkel schriftelijke rapporten naar zijn chefs in Alger kon sturen. Hij werd op 13 juli 1944 aangehouden en een maand later door de *Forces françaises de l’Intérieur* in Toulouse bevrijd⁸⁴. In september 1944 ging De Saule weer

81 Verhoor A.M. Hecht, 2.7.1942 (NA, MvJL, 10106); verhoor C.H. van Bommel in *Royal Patriotic School*, 8-9.3.1944 (NA, MvJL, 11903).

82 Zie o.m. ANTHONY CAVE-BROWN, *The last hero, Wild Bill Donovan*, London, Michael Joseph Ltd, 1982.

83 De missie in Corsica (‘Pearl Harbour’) staat beschreven in JEAN LHERMINIER, *Casabianca*, Paris, Ed. France-Empire, 1992, p. 78 e.v. Naar aanleiding van deze missie benoemde Giraud De Saule tot ridder in het ‘*Légion d’Honneur*’ [*Ordre no. 104 D*, Alger, 7.5.1943 (Ministerie van Defensie, *Notariaat*, dossier De Schrevel)].

84 Over de missie ‘Asparagus’ bevinden zich enkele documenten uit OSS-bron in SOMA, *Pap. De Schrevel*, AA 671.

voor de Franse diensten werken; hij voerde o.m. enkele missies uit achter de lijnen in het westen van Frankrijk.

IX. Mythen van en over De Saule

In verband met De Saule zijn in de Nederlandse literatuur over het verzet een aantal mythen en onjuiste voorstellingen opgedoken die om rechtzetting vragen. Zo schreef de journalist Frank Visser in 1976 dat De Saule tijdens de Eerste Wereldoorlog “nauwe betrekkingen” met Nederland had onderhouden, en dat hij toen als spion in Nederland had gevangen gezeten⁸⁵. Enkele jaren later voerde Visser in een nieuw boek De Saule plots op als baron, en beweerde hij dat De Saule in de Eerste Wereldoorlog als adjunct-militair attaché van België verbonden was geweest met de Franse militaire inlichtingendienst. Ook zou hij in 1939 in Den Haag kapitein Jan Somer hebben gekend⁸⁶. Weer enkele jaren later deed een andere journalist, Jan van Lieshout, dit nog eens over. Hij had het eveneens over baron De Schrevel, “een Belgische officier die reeds in de Eerste Wereldoorlog voor de Franse inlichtingendienst had gespieg. In de Tweede Wereldoorlog had hij het werk voor dit zogenoemde *Deuxième Bureau* hervat. De Belgische baron kende dr. Somer uit de tijd dat hij in Holland militair attaché was geweest”⁸⁷. Uit de uitvoerige biografische schets van De Schrevel bij het begin van dit artikel blijkt dat hiervan nagenoeg niets met de werkelijkheid overeenstemt. En ofschoon hem na de Eerste en de Tweede Wereldoorlog een groot aantal eervolle onderscheidingen werden toegekend, is hij nooit in de adelstand verheven.

Het is niet uitgesloten dat De Saule zelf in zekere mate heeft bijgedragen tot de mythetvorming rond zijn persoon. Zelf was hij namelijk ook niet vies van het opdissen van verhalen of beweringen die niet klopten. In januari 1942 ondervroeg hij in Lons-le-Saunier drie Belgische Engelandvaarders. In het verslag dat zij bij aankomst in Engeland opstelden, luidt het dat De Saule, “*après s’être fait passer pour commandant belge de l’aviation, les prend à part, les interroge, et leur promet un départ rapide en avion. En fait, quatre jours plus tard, il veut les envoyer dans un camp de travailleurs à Châteauneuf-les-Bains*”⁸⁸. Enkele maanden later liet De Saule ook zijn Nederlandse helper Gijs de Jong geloven, dat hij hem per vliegtuig naar Londen kon laten vertrekken. De Saule zou ervoor zorgen dat hiervoor een gestolen Frans vliegtuig ter beschikking stond. De Jong geloofde werkelijk dat de rapporten die hij en andere Nederlandse koeriers uit Nederland hadden meegebracht op die manier snel in Engeland zouden aankomen. “Hij [De Saule] zou mij waarschuwen zodra de rapporten binnenkwamen, en zou aan onze regering te Londen

⁸⁵ FRANK VISSER, *De Schakel*, op.cit., p. 327.

⁸⁶ FRANK VISSER, *De bezetter bespied*, op.cit., p. 44.

⁸⁷ JAN VAN LIESHOUT, *De aal van Oranje*, op.cit., p. 294.

⁸⁸ *Rapport relatif à l’activité en Belgique de Gendarme, Gadsisseur et Bechoux*, s.d. [1942?] (SOMA, SVL, dossier IAA Bechoux).

permissie vragen voor het sturen van een vliegtuig met inhoud naar Engeland. (...) Na enigen tijd riep De Saule mij weer naar het Noorden [=Poligny] en deelde mij mee dat hij bericht had gekregen van onze Koningin dat werd toegestaan een vliegtuig te sturen indien inderdaad de berichten van groot belang waren. (...) Toen ik hoorde dat Somer in Zwitserland zat, vroeg ik De Saule of er bericht kon worden gestuurd, zodat hij naar Frankrijk zou kunnen komen en mijn plaats in het vliegtuig innemen”. Maar later vroeg De Saule zijn Nederlandse medewerker toch maar in Frankrijk te blijven en op te treden als verbindingsman en vanuit Perpignan ontsnappingsroutes te organiseren. “Hij zei me ervan overtuigd te zijn dat ik zo mijn land het nuttigst zou kunnen zijn”⁸⁹. Aan een Nederlandse Engelandvaarder maakte De Saule dan weer wijs “dat hij bij het vertrek van H.M. de Koningin uit IJmuiden aanwezig was geweest”. De rapporteur haastte zich wel er aan toe te voegen : “In Nederland meent men algemeen dat H.M. de Koningin over Hoek van Holland vertrokken is”⁹⁰ – wat juist was.

Het geloof dat ‘verbrande’ agenten of kandidaat-Engelandvaarders door een vliegtuig zouden opgehaald worden, was in 1940-41 wijd verbreid, maar meer dan een geloof was het niet, althans in België⁹¹. In Frankrijk werden sinds einde 1940 inderdaad dergelijke *pick ups* uitgevoerd, maar dan wel steeds na akkoord van en in overleg met de Britse geheime diensten. Het is ondenkbaar dat de – terecht – achterdochtige Britten zouden toegelaten hebben dat een hun onbekende agent met een Frans ‘gestolen’ vliegtuig naar Engeland zou komen, want niets garandeerde dat het geen Duits maneuver was. En het is al helemaal ondenkbaar dat koningin Wilhelmina enige bevoegdheid bezat om daar toestemming voor te geven, ofschoon zij zich wel degelijk inliet met geheime dienstaangelegenheden. De verhalen over geheimzinnige Britse vliegtuigen hebben overigens wel een aantal verzetslieden het leven gekost. De Duitse contraspionage hoorde die verhalen natuurlijk ook, en gebruikte ze handig door haar agenten aan te bevelen in verzetsgroepen te infiltreren met het verhaal dat zij een middel kenden om per vliegtuig naar Engeland te komen. Op het afgesproken tijdstip verscheen dan geen Engels vliegtuig, maar wel de Duitse politie.

Overigens was De Saule niet de enige die agenten loze beloften deed of onjuiste zaken voorspiegelde. Zo kreeg Anselme Vernieuwe einde 1941 van andere SR Air-officieren te horen dat de inlichtingen die hij hun verstrekt had of nog zou verstrekken binnen de week in Londen zouden zijn. Niemand kon dit op dat ogenblik garanderen. Rapporten die via Spanje naar Londen gingen, deden er vaak drie tot zes weken over en in radiotelegrammen kan slechts zeer summiere informatie worden opgenomen. Het lijkt

89 Verhoor van G.A. de Jong in Londen, s.d. [1943 ?] (NA, MvOL, nr 2506, p. 15-16).

90 Verhoor van J.C. Kist, s.d., [1942] (NA, MvJL, 10102).

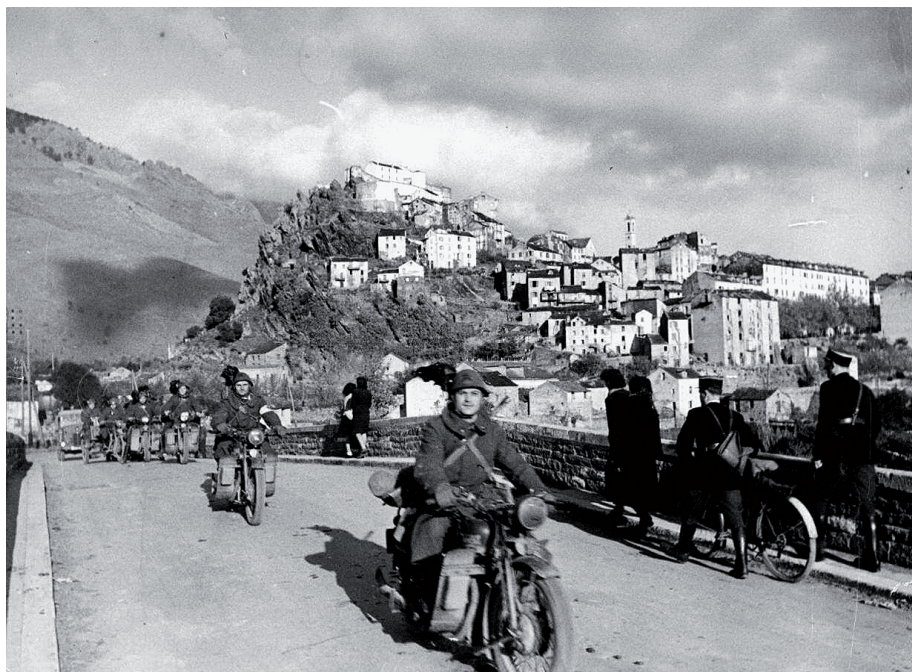
91 Voor een overzicht van dergelijke verhalen, zie ETIENNE VERHOEYEN, “Un mythe du début de l’occupation : les soi-disant atterrissages d’avions anglais (1940-1941)”, in *Regards sur la guerre aérienne en Hainaut occidental*, 1995, n° 1, p. 114-119.

erop dat Franse officieren tegenover potentiële agenten *pep talk* hielden, die bedoeld was om ze aan te moedigen.

X. Besluit

Alles bij elkaar is De Saule een opmerkelijk personage geweest in de inlichtingswereld. Belgen die voor een Franse inlichtingendienst werkten waren geen uitzondering, maar het was wel uitzonderlijk dat een Belg als kaderlid in een Franse geheime dienst zoals de SR Air werd opgenomen.

Of de inlichtingen die via De Saule mogelijk Londen bereikten ook belangrijk waren, is niet te achterhalen, aangezien we nauwelijks de inhoud kennen van de documenten die hem door Belgische en Nederlandse agenten werden bezorgd. Tastbaarder is het resultaat van de hulp die hij verleend heeft aan Belgische en Nederlandse ‘Engelandvaarders’. Het staat vast dat de 155 leden van het Belgisch Militair Vliegwezen die in 1942 naar Engeland vertrokken, door De Saule en/of zijn medewerkers zijn geholpen. Dat ze op enkele uitzonderingen na eerst in het kamp van Miranda strandden, kan De Saule niet

- Italiaanse troepen bezetten Corsica, waar De Saule sinds december 1942 de landing van de geallieerde troepen voorbereidde.
(Foto SOMA)

aangerekend worden. Ook een aantal Nederlanders heeft met de hulp van De Saule Groot-Brittannië kunnen bereiken; over hoeveel personen het gaat is niet bekend. Het vertrek van minister De Schrijver kan De Saule eveneens op zijn actief schrijven, al is de kans groot dat De Schrijver ook wel op een andere manier naar Londen had kunnen vertrekken⁹². De twee OSS-missies die De Saule in 1943 op Corsica en in 1944 in zuidwest Frankrijk heeft uitgevoerd, hebben volgens de opdrachtgevers gunstig resultaat gehad, al had de missie uit 1944 meer kunnen opleveren als er een radioverbinding was tot stand gekomen.

Of De Saule ook na de oorlog nog geheime opdrachten heeft uitgevoerd, is niet bekend⁹³. Voor zover we weten heeft hij zich vooral met houthandel bezig gehouden. Hij overleed op 14 april 1975 in de kliniek van het Nationaal Werk voor Oorlogsinvaliden van Sainte-Ode (Tenneville), 86 jaar oud.

* ETIENNE VERHOEYEN (Wetteren, 1945), licentiaat moraalwetenschap Universiteit Gent (1968), correspondent SOMA, auteur van o.a. *De moord op Lahaut* (in samenwerking met Rudi Van Doorslaer, 1985), *België bezet : een synthese* (BRTN, 1993), en van artikelen over diverse aspecten van de Tweede Wereldoorlog in België. Legt zich toe op de studie van de geallieerde en Duitse inlichtingsnetten die vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog in België actief waren.

Afkortingen

BMA	<i>Bureau des Menées antinationales</i>
GRMA	<i>German Records Microfilmed at Alexandria</i>
IAA	inlichtings- en actieagent
IHTP	<i>Institut d'Histoire du Temps présent</i> (Parijs)
MvJL	Ministerie van Justitie Londen 1940-44 (Nederland)
MvOL	Ministerie van Oorlog Londen 1940-44 (Nederland)
MvSZ, DO	Ministerie van Sociale Zaken, Dienst Oorlogsslachtoffers (België)
PRO	<i>Public Record Office</i> (Londen)
NA	Nationaal Archief (Den Haag)
OSS	<i>Office of Strategic Studies</i>
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (Amsterdam)
SCI	(archief van de) <i>Service de Contre-Information</i>
SHAA	<i>Service historique de l'Armée de l'Air</i> (Parijs-Vincennes)
SIS	<i>Secret Intelligence Service</i>
SOE	<i>Special Operations Executive</i>
SR	<i>Service de Renseignements</i>
SVL	(archief van de) Staatsveiligheid Londen 1940-44
UVGL	Unie van Verboderingen van het Geheim Leger

92 Einde 1942 werden minister Charles d'Aspremont-Lynden en de politicus Paul Tschoffen door het tandem Vernieuwe-de Hepcée over de Pyreneeën geloodst.

93 Volgens Henri Bernard (*AOÛT 40-avril 42*, 1983, p. 66) bleef De Saule bijna tot het einde van zijn leven voor de Amerikaanse diensten werken. Hij vermeldt hiervoor geen bron.